

Predodžbe o djetetu i djetinjstvu krajem 19. i početkom 20. stoljeća u hrvatskoj etnografskoj građi na primjeru discipliniranja i kažnjavanja djece

Horvat, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:062998>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-25**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Diplomski rad

**Predodžbe o djetetu i djetinjstvu krajem 19. i početkom 20.
stoljeća u hrvatskoj etnografskoj građi
na primjeru discipliniranja i kažnjavanja djece**

Studentica: Martina Horvat

Mentorica: dr. sc. Jelena Marković

Zagreb, siječanj 2021.

Izjava o autorstvu

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad *Predodžbe o djetetu i djetinjstvu krajem 19. i početkom 20. stoljeća u hrvatskoj etnografskoj građi na primjeru discipliniranja i kažnjavanja djece* izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice Jelene Marković. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis studenta

SADRŽAJ

Uvod.....	1
Povijest djetinjstva.....	2
Povijest emocija i otkriće individuuma	8
Djetinjstvo „nekada i danas“.....	14
Kažnjavanje, discipliniranje, zlostavljanje.....	19
Hrvatska etnografska građa s kraja 19. i početka 20. stoljeća.....	24
Djetinjstvo u hrvatskom kontekstu.....	25
Život djece u ruralnoj sredini	27
Discipliniranje djece	35
Studija slučaja: „Ja sam Doris i udarila sam svoje dijete po guzi“.....	43
Zaključak	46
Popis literature.....	48

Uvod

Kao što i sam naslov rada sugerira, ovim će se radom prikazati predodžbe o djetetu i djetinjstvu krajem 19. i početkom 20. stoljeća u hrvatskoj etnografskoj građi.

Stoga će u prvom dijelu rada, uz pomoć relevantne literature, pozornost biti posvećena povijesnoj promjenjivosti djetinjstva, povijesti emocija, procesu „otkrića individuuma“ koji je snažno utjecao na promjenu odnosa prema djeci i djetinjstvu. U skladu s navedenim, na posljetku će biti opisane povijesne promjene vezane uz prakse kažnjavanja, discipliniranja i zlostavljanja djece u razdoblju od kraja 19. stoljeća do danas.

Uz pomoć svih navedenih povijesti, odnosno povijesne promjenjivosti djetinjstva, obitelji, emocionalnog odnosa unutar obitelji i povijesti razvoja individualizma, u drugom će dijelu rada biti predstavljeni i analizirani zapisi Radićevih etnografa s kraja 19. i početka 20. stoljeća. U radu će biti riječi o pravima djeteta i zakonima koji ih štite, te će sve do sada rečeno omogućiti da crtice iz građe i jedna crtica iz medijskog istupa voditeljice u suvremenom kontekstu budu uspoređene u povijesnom, društvenom i kulturološkom kontekstu. Naime, da bismo mogli govoriti o suvremenom djetinjstvu, prvo ga trebamo istražiti u njegovu povijesnom kontekstu.

Osim do sada navedene literature, koja uključuje arhivsku građu Radićevih etnografa i sekundarnu građu drugih etnologa i znanstvenika, korišteni su internetski izvori kojima se ukazalo na značaj ove teme u suvremenom kontekstu.

Povijest djetinjstva

Razumijevanje povijesne promjenjivosti ideje djetinjstva započinje revolucionarnim historiografskim djelom *Stoljeća djetinjstva*¹, Philippa Arièsa iz 1962. godine, za koje Alan Prout (2005:9) tvrdi da je Ariès uvidio da se između 15. i 17. stoljeća pojavio novi koncept djetinjstva koji je utro put modernoj ideji djetinjstva. Stoga će ovdje biti prikazano na koji je način do toga došlo.

U svojoj, već spomenutoj, knjizi Ariès (1989:11) prvo iznosi teze o postojanju dvaju tipova društva. Prvo društvo koje opisuje jest ono staro, tradicijsko društvo, koje je imalo lošu predodžbu o djetetu, a još goru o adolescentu. Tada se vrijeme djetinjstva svodilo na period najveće bespomoćnosti djeteta, kada ono nije bilo sposobno samo preživjeti. Kada bi dijete malo fizički ojačalo, odmah se miješalo s odraslima. Dakle, sasvim je malo dijete postalo odmah umanjena odrasla osoba, a da nije proživjelo stupnjeve mladosti. U to vrijeme obitelj nije omogućavala ni kontrolirala prenošenje vrijednosti i znanja, tzv. socijalizaciju djeteta. Dijete je učilo tako što je pomagalo odraslima dok su oni nešto obavljali, te su se djeca najčešće zbog toga odvajala od roditelja i svoje su obrazovanje postigli šegrtovanjem.² Druga praksa koja je bila tipična za tradicijska društva jest čedomorstvo.³ Ono je bilo prakticirano i tada se novorođenoj djeci nije pridavala velika važnost jer se smatralo da će ih ionako ubrzo zamijeniti drugo dijete (usp. 1989:13).

Drugi tip društva koje Ariès (1989:13) navodi jest industrijsko društvo, koje se javlja početkom 17. stoljeća. Tada je došlo do velikih promjena u obitelji. Prvo, škola je zamijenila šegrtovanje, što znači da se dijete nije više nalazilo među odraslima i nije učilo od njih, nego se „čuvalo“ po strani, što je prema Arièsu dovelo do izdvajanja djece iz zajednice što svjedoči tome

¹ Prevedeno s engleskog *The Centuries of Childhood* na srpski jezik *Vekovi djetinjstva* (1989).

² Ariès još dodaje da je šegrtovanje primoravalo djecu da žive u svijetu odraslih, koji im tako prenose praktična životna umijeća. Generacijska izmiješanost, koja je posljedica šegrtovanja, čini se jednom od dominantnih karakteristika našeg društva sredinom srednjeg vijeka i u 18. stoljeću (Ariès 1989:19).

³ Jedan od kritičara Arièsova rada, Jean-Louis Flandrin, analizirao je tajnu praksu čedomorstva. Istaknuo je da se opadanje smrtnosti djece u 18. stoljeću ne može objasniti higijenskim i medicinskim razlozima, već da je bila uobičajena praksa da se neželjenu djecu pusti da umru ili im se u tomu pomogne. Iako je crkvena i državna etika to osuđivala, skriveno se to prakticiralo. S toga zaključuje da se na život djeteta tada gledalo kao na fetus danas. Jedina je razlika što je čedomorstvo obavijala šutnja, dok se o prekidu trudnoće danas glasno govori (usp. Ariès 1989:20).

da je dijete bilo prepoznato kao zasebni entitet, drugačiji od odraslog pojedinca. Takvo okruženje potaknuli su katolički i protestantski reformatori, crkva, sudstvo i država. Kao drugo, navodi da se obitelj transformirala tako da je temelj obitelji postala veza između supružnika i između supružnika i djece. Roditelji su se počeli uključivati i zanimati za obrazovanje svoje djece, što je bilo uobičajeno za 19. i 20. stoljeće. Obitelj se tada organizirala oko djeteta, koje je napokon dobilo na značaju i njegov gubitak počinje izazivati bol. Dolazi se do zaključka da broj djece treba ograničiti kako bi im se pružio bolji odgoj. Do svjesnog ograničavanja rađanja došlo je već u 18. stoljeću (usp. 1989:14).

Mnogi su autori iz različitih disciplina pisali o Arièsovoj knjizi i njegovim idejama o povijesnoj promjenjivosti djetinjstva te njegovu „otkriću“ nakon srednjeg vijeka. Marijana Hameršak u svojem tekstu *Desetljeća Arièsove povijesti djetinjstva* (2004:1061) problematizira polazišta i recepciju njegove knjige, te kasnije navodi teze njegovih kritičara i pobornika. Pomoću njihovih teorija produbljuju se i nadograđuju teze oko povijesti djetinjstva te nas vode prema suvremenim shvaćanjima koncepta djetinjstva. Hameršak navodi da je Ariès zaslužan što je djetinjstvo kao novo područje i predmet proučavanja uvedeno u znanost o povijesti (usp. 2004:1063).

Kao njegova prethodnika Hameršak navodi sociologa Norberta Eliasa koji je primijetio da je razlika između djece i odraslih u srednjem vijeku bila znatno manja nego početkom dvadesetog stoljeća. Prema njemu, djeca u srednjovjekovlju, od onog trenutka kad više nisu trebala neprestanu njegu majke ili dadilje, u potpunosti su pripadala društvu odraslih koje „nama danas vrlo često djeluje djetinjasto“ (Hameršak 2004:1064). U tome se razilaze u mišljenju; Elias je smatrao da su odrasli u srednjem vijeku bili djetinjasti, dok su za Arièsa djeca tada bila umanjeni odrasli (usp. 2004:1064).

Hameršak (2004:1061) navodi da je sredinom 1980-ih američki komunikolog Neil Postman u svojoj knjizi *The Disappearance of Childhood* napisao da povjesničari obično stižu tek na pokop, te navodi da smatra da je historiografija djetinjstva jedan od simptoma „smrti“ djetinjstva. No, Hameršak (2004:1066), parafrazirajući Postmana, zaključuje da novi povjesničari, a s njima i Ariès ne dolaze da bi djetinjstvo pokopali, nego da bi vidjeli i istražili ono što njihove prethodnike nije zanimalo. Postman na primjeru suvremenog američkog društva primjećuje da je nestala razlika između djetinjstva i zrelosti. Prema njemu to je moguće zato što

je djetinjstvo povijesno promjenjiva kategorija, a ne samo biološka datost. Slijedom toga zaključuje da ako je u prošlosti moglo biti izumljeno, ili bolje rečeno otkriveno, onda je razumljivo da danas može i biti zaboravljeno (Hameršak 2004:1062).

Hameršak (2004:1069) navodi da je Ariès u svojoj knjizi pružio uvid u ikonografske izvore i interpretirao vizualne tekstove koji su mu pomogli u analizi djetinjstva.⁴ Kao njegova kritičara navodi povjesničara Petera Burka koji mu je zamjerio da je pri tome zanemario kontekst i funkcije vizualnih tekstova koje je interpretirao. Burke navodi da većina slika na koje se Ariès poziva svjedoče prije o pojmu obitelji, nego o pojmu djetinjstva. Osim toga Hameršak primjećuje da je Ariès analize fresaka, slika i skulptura na prostoru od Dunava do Atlantskog oceana tumačio kao da pripadaju jednom homogenom kulturnog krugu te time naveo čitatelje da ih „interpretiraju kao neosporno valjane i u vlastitoj domovini“ (usp. 2004:1072).

Drugi kritičar kojeg Hameršak navodi jest Adrian Wilson koji kritizira da Ariès samo opisuje, a ne analizira i kontekstualizira činjenice, što „mu je omogućilo da 'otkriće djetinjstva' u vizualnim umjetnostima interpretira kao otkriće ideje o djetinjstvu, a ne kao dio renesansne reprezentacijske poetike, koja je u sklopu povratka antici, podrazumijevala i povratak svjetovnim temama“ (Hameršak 2004:1069). Time čitatelji dobivaju dojam da čitaju o dalekoj prošlosti. Prema Wilsonu to je obmana jer su izvori u knjizi odabrani iz očišta sadašnjosti i istrgnuti iz konteksta (usp. 2004:1069).

Sljedeća dva kritičara napominje i sam Ariès u svojoj knjizi. Pa tako navodi da mu je J. L. Flandrin „zamjerio usredotočenost na potragu za ishodištima pojma djetinjstva i obilježnost njegova istraživanja načelima tradicionalne psihologije“ (Hameršak 2004:1070). S druge strane

⁴ Ariès je na temelju analiza slika djece kroz povijest pružio podatke o njihovom djetinjstvu. Prout u knjizi *The Future of Childhood* piše da od 18. stoljeća pa skoro do danas imamo romantične prikaze djetinjstva koje se, iako su praktički nestale u modernističkoj umjetnosti 20. stoljeća, još uvijek koriste na rođendanskim čestitkama, na kutijama s keksima ili u nekoj vrsti reklame. Time se želi prenijeti osjećaj besprijekornog obiteljskog života, gdje je djetinjstvo predstavljeno kao doba nevinosti, bez briga i odgovornosti. Danas se u svim vrstama medija, bili oni komercijalni ili umjetnički, pojavljuje nova slika djetinjstva. Te slike imaju emocionalni domet kojim se izrađuje nova verzija djetinjstva. Postoje dvije vrste prikaza djece. Na jednim su djeca fizički jača, izazovnija i aktivnija od onih romantičarskih. Time se nastoji prikazati kontrast između svijeta djece i svijeta odraslih. Takvi prikazi često naglašavaju slabu i budalastu odraslu osobu, nasuprot pametnog djeteta ili ukazuju na nedostatke odraslih kada se suočavaju s dječjim manipulativnim moćima. Drugu vrstu prikaza djece također prenose suvremeni masovni mediji. Ta su djeca prikazana kao nesretna, gladna, iscrpljena i iskorištavana na područjima Južne Amerike, Azije i Afrike. Njihova je svrha da se izazove sažaljenje bogatih kako bi im novčano pomogli. Međutim, tim se postupcima ustvari samo jača osjećaj superiornosti bogatih. Slika djece koja pate također naglašavaju važan element idealiziranog diskursa djetinjstva: ta djeca prikazuju ranjivost i ovisnost te su projicirani kao prirodno stanje djetinjstva (usp. Prout 2005:13).

N. Z. Davis dovodi u pitanje njegovu tezu o otkriću djetinjstva i ignoriranju mladosti, podsjetivši da je tijekom srednjeg vijeka postojala organizacija zajednice koja je imala ustaljenu ulogu u organiziranju praznika i igara, te kontrole braka i seksualnih odnosa (Hameršak 2004:1070). Iz toga zaključujemo da su ljudi u srednjem vijeku bili puno „napredniji“ nego što je to Ariès pokazao.

Što se tiče Arièsovih pobornika, Hameršak (2004:1070) navodi Lloyda de Mausea i Lawrencea Stonea⁵. Oni su također predstavnici ideje da je djetinjstvo u srednjem vijeku bilo bijedno i zanemareno u odnosu na današnja mjerila. No, u svojim su radovima na različite načine prikazali djetinjstvo u prošlosti. Prema de Mauseu povijest djetinjstva otkriva spor i jednoličan napredak kroz vrijeme. On smatra da je: „... povijest djetinjstva pravi košmar iz kojeg smo se tek počeli buditi. Što se ide dalje u prošlost, to je niža razina brige za djecu i sve je vjerojatnije da djecu ubijaju, napuštaju, tuku i seksualno zlostavljaju“ (prema Hameršak 2004:1073). No, Ariès se s time ne slaže i napominje da izostanak pojma o djetinjstvu u srednjem vijeku ne znači da su djecu tada zapostavljali i zlostavljali, jer shvaćanje djetinjstva nije isto što i naklonost prema djeci. Hameršak (2004:1074) je također opovrgnula takvo razmišljanje činjenicom da su istraživanja nakon 1980-ih pokazala da je snažna emocionalna povezanost između roditelja i djece tijekom povijesti bila stabilna. Na temelju svega što je Hameršak iznijela o Arièsu, zaključujemo da činjenica da Ariès nije pronašao tragove djetinjstva u srednjem vijeku koji su povezani s današnjim poimanjem djetinjstva, koji su jednostavno interpretirani kao negacija, kao izostanak pojma o djetinjstvu, ne znači da ono nije tada postajalo. Hameršak nadodaje da novija „mikropovijesna istraživanja srednjovjekovnog djetinjstva iznosila su, nadalje, materijalne potkrjepe da su djeca tada u srednjem vijeku imala, primjerice, posebne knjige, odjeću, igračke i namještaj...“ (Hameršak 2004:1077).

⁵ Hameršak u svojem tekstu iznosi podjelu obitelji prema Lawrenceu Stoneu. „U knjizi *Obitelj, spolnost i brak* Stone na temelju demografskih statistika i raznovrsnih pisanih izvora u rasponu od dnevnika preko književnih djela do oporuka uočava tri jasno odjeljiva, no povijesno djelomice međusobno usporedna tipa obitelji. Prvi od njih, prema Stoneu, traje od 1450. do 1630. godine i za njega je karakteristično da su odnosi između djeteta i roditelja emocionalno, a nerijetko i fizički, distancirani. U drugom tipu obitelji koji traje od 1550. do 1700. godine odgoj djece obilježen je naglaskom na disciplini što Stone interpretira 'kao prvu posljedicu većeg zanimanja za djecu'. I, konačno, treći tip obitelji – za koji je karakteristično da u svojem središtu ima dijete – Stone locira u razdoblje od 1640. do 1800. godine. Doseg zaključaka svojega istraživanja Stone je izrijeком ograničio na Englesku, što je Ariès u prikazu njegove knjige ocijenio kao nepotreban partikularizam. Prema Arièsu 'Stoneovo je istraživanje manje ograničeno no što je to on 'odredio': ono se odnosi na cijelu sjeverozapadnu Europu, čije se duboko kulturno jedinstvo odvija u pozadini različitih jezika, političkih sustava, religija i nacija“ (Hameršak 2004:1072).

Alan Prout u svojoj knjizi *The Future of Childhood* (2005:8) navodi, kao što smo to vidjeli kod Ariësa, da, kako bismo mogli govoriti o suvremenom djetinjstvu, prvo ga trebamo istražiti u njegovu povijesnom kontekstu. Stoga prvo navodi na koji je način kroz povijest došlo do promjena u shvaćanju djetinjstva. Spomenuo je da su se političke, tehnološke, socijalne i kulturne promjene događale u Europi od 18. stoljeća nadalje. Kao posljedica nastanka i jačanja nacionalne države i kapitalizma nove su klase (posebno srednja i radnička) počele poprimati središnju važnost. Tada su izmijenjeni tradicionalni odnosi među spolovima i stvoreni su novi identiteti jer je urbani život omogućio nove mogućnosti te oslobodio ljude starih oblika društvene kontrole. Promjene su bile brze i novi je mentalitet bio orijentiran na budućnost. Kao što će biti prikazano kasnije u tekstu kada bude bilo riječi o „otkriću“ i razvoju individuuma, sekularna i materijalistička uvjerenja dovela su u pitanje tradicionalna religiozna uvjerenja i stvorila su kulturu prožetu racionalističkim i individualističkim idejama i vrijednostima (usp. Prout 2005:9). Prout tvrdi da se krajem 20. stoljeća društveni poredak rascjepkao pod pritiskom brzih ekonomskih, socijalnih i tehničkih promjena. Ta je destabilizacija utjecala i na djetinjstvo. Razlika između odraslih i djece, koja je obilježje suvremenosti, zbog toga se zamagljuje. Novi načini govora i pisanja o djeci te vizualnog prikazivanja djece razlikuju se od tradicionalnog načina prikazivanja djetinjstva. Nova reprezentacija djece dvadesetog stoljeća ukazuje na aktivniju, obrazovaniju, društveniju i slobodniju djecu u odnosu na starije diskurse. Kako se mijenjaju ekonomski i društveni uvjeti, tako se mijenja i suvremeni pojam djetinjstva. Dolazi do destabilizacije djetinjstva i razlike u djetinjstvu postaju sve vidljivije. Prema njemu, do toga dolazi zbog društveno-tehnološkog razvoja u komunikaciji. Zbog pojačane međuovisnosti suvremenog svijeta, djetinjstva u bogatim, kao i u siromašnim zemljama povezane su globalnim ekonomskim, socijalnim, kulturnim i tehnološkim procesima (usp. Prout 2005:9).

Što se tiče suvremenog djetinjstva, Prout navodi da u posljednjim desetljećima dvadesetog stoljeća dolazi do širenja tekstova koji najavljuju „nestanak djetinjstva“. „Oni promjene u djetinjstvu tumače kao znak da se djetinjstvo kao društvena institucija ne samo mijenja, nego da nestaje“ (Prout 2005:14). Za njezino nestajanje okrivljuje tehnološke inovacije poput televizije i interneta. Na primjer, sve je ranija dob u kojoj se provode različita ispitivanja i potiče se na konkurentnost djece. Stoga se sve više djece zatvara u škole i kuće da bi učila, zaboravljajući tako na igru koja je djetetu potrebna. Globalizacija je prouzročila sve veću nejednakost među državama, a onda i djecom. Politike su neka gospodarstva potakle na rast, dok

su druga odvele u sve veći dug. Ekonomska nejednakost mijenja obitelji i suvremeno djetinjstvo (usp. Prout 2005:17). Dolazi do ogromnih razlika među djecom. To možemo prikazati pomoću pomalo stereotipnih polova. S jedne strane imamo sliku nevine dječje žrtve iz nerazvijenih područja svijeta, siromašnu djecu koja su bolesna, zanemarena, nesretna, zlostavljana, dok s druge strane imamo bogato, razmaženo, zahtjevno i/ili devijantno dijete. No opet, gledajući iz globalne perspektive, kultura djetinjstva postaje sve više homogenizirana. Primjerice, isti proizvodi, poput igračkaka i odjeće postaju svima i svugdje dostupni. Prout (2005:32), prema Nasmanu, navodi da je u 20. stoljeću došlo do „institucionalizacije djetinjstva“, zbog povećane razine institucionalne kontrole nad djecom. Osim toga, njemački su sociolozi uveli izraz „pripitomljavanja“ (prema Prout 2005:32) kojim objašnjavaju činjenicu da se djeca postupno uklanjaju s ulica i iz drugih javnih prostora te premještaju u zasebne zaštićene prostore. Stoga Prout (2005:10) na kraju zaključuje da je susret modernosti s djetinjstvom donio transformaciju u načinu na koji je djetinjstvo bilo shvaćeno te iz toga zaključuje da je suvremenost djecu učinila kulturnim Drugim naspram članova zajednice odrasle dobi.

Povijest emocija i otkriće individuuma

Emocije su povijesno i kulturološki promjenjive kao što je, vidjeli smo, djetinjstvo povijesno i kulturološki situirano i promjenjivo. Da bismo razumjeli zašto su djeca nekada bila drugačije disciplinirana, a da ne bismo upali u zamku proglašavanja povijesnih praksi discipliniranja i kažnjavanja samo moralno neprihvatljivim i barbarskim, potrebno je razumjeti da se emocionalni odnos prema djetetu, odnosno predodžbe o njegovim emocionalnim i drugim potrebama s vremenom mijenjao. U tom kontekstu može nam pomoći područje – u posljednje vrijeme vrlo aktivno – povijest emocija te istraživanja usmjerena na povijest „otkrića“ i razvoja individuuma. Promjenjivost emocija pokušat ću oprimirati istraživanjem njemačke povjesničarke Ute Frevert o povijesnoj promjenjivosti emocija ljubavi i srama (2014). Prije toga bit će prikazan povijesni pregled istraživanja emocija te neke ideje o „otkriću“ razvoja individuuma, koji su, kao što je rečeno, uvelike utjecali na današnje poimanje djetinjstva i u konačnici na promjene praksi kažnjavanja i discipliniranja djece.

Jan Plamper, u svojoj knjizi *The History of Emotions* (2015), donosi prikaz povijesti emocija. Takva vrsta povijesti bila je pisana u određenim razdobljima, stoga manje-više pouzdane dokaze imamo iz razdoblja antičke Grčke, iz kolonijalne Sjeverne Amerike u 18. stoljeću i iz Velike Britanije u 19. stoljeću. Također knjižnice, arhivi i crkve svjedoče činjenici da emocije nisu nova i originalna tema (usp. Frevert 2014:2). Budući da nije moguće iznijeti sve povijesne činjenice, ovdje govorimo o metapovijesti. Na primjer, u području eksperimentalne psihologije na engleskom jeziku, imamo čak 92 različite definicije emocija koje su nabrojane između 1872. i 1980. godine. No, upravo se ta teškoća definiranja emocija tretira kao njezina vodeća karakteristika. Kao primjer Plamper navodi da je 1931. godine američki kardiolog opisao emocije kao fluidnu i prolaznu stvar koja poput vjetra dolazi i odlazi, a da nitko ne zna kako. Dva su psihologa pola stoljeća kasnije tvrdila da „svatko zna što je emocija, dok se od njega ne zatraži da odredi definiciju“ (Plamper 2015:10-11).

Frevert navodi da su filozofi, književni teoretičari i povjesničari te povjesničari umjetnosti posljednjih godina prikazali da su teorije emocija ostavile utiska u antičkoj retorici, u kazalištu nove moderne i u modernoj književnosti (usp. 2014:2). Stoga Frevert (2016:56)

zaključuje da povijest emocija nije samo povijest riječi i koncepata nego i praksi. Kao jedna od najranijih i bitnih definicija uzima se ona Aristotelova, stoga će o njoj biti najviše riječi. Nadovezujući se na Platonovo nasljeđe, smatrao je da su ljudska bića od najranije dobi educirana kako da osjete zadovoljstvo i bol kada je to prigodno. Aristotel je duboko brinuo o političkoj zajednici i kako se njome vlada. U svojem *Traktatu o retorici*⁶ usredotočio se na to kako govornik usmjeruje (svoje) emocije i stavlja publiku u „određeni okvir uma“ (Frevort 2016:50). Platonovi učenici pretpostavili su da je katarza mehanizam koji stvara virtuožnu kontrolu *pathea*. Publika je u antičko doba u kazalištu uživala u igrama, komedijama i tragedijama, te nakon što bi doživjeli *pathe*, trebali su otići iz kazališta u pročišćenom i uzdignutom stanju uma, tijela i duše. Time su Aristotelova pisanja o *patheu* ponudila filozofima prvi pogled na ono što bi se moglo nazvati drevnom zapadnom teorijom emocija (usp. Plamper 2015:14).

Ne samo da istraživanje emocija ima svoju povijest nego povjesničari emocija smatraju da su emocije promjenjive kroz povijest (Frevort 2014; Plamper 2015), što će se vidjeti iz sažetog prikaza povijesti emocija koji je pripremila antropologinja Catherine A. Lutz:

Ovaj diskurs uključuje Platonovo zanimanje za odnos užitka i dobra; stoičku doktrinu da su strasti prirodno zle; ranokršćanska nastojanja razlučivanja emocija ljudske slabosti od emocija prema Bogu; Hobbesovog stava da su strasti primarni izvor djelovanja, što prirodno potiču rat i mir; Rousseauov argument da su prirodni osjećaji od velike vrijednosti i da ih treba odvojiti od "umjetnih" ili lažnih osjećaja koje proizvodi civilizacija; pokret psihologa devetnaestog stoljeća da emocije promatraju kao psihofiziološke u svojoj naravi, a svijest se sve manje doživljava kao važna komponenta emocija. (Plamper 2015:9)

Plamper zapaža da ovaj kratak pregled filozofske misli o emocijama dokazuje da nisu sve osobe sposobne osjećati u istoj mjeri i na jednak način. Danas je uobičajeno tretirati osjećaje kao nešto zajedničko svim ljudima, inherentno i intimno, kao mjesto u kojem se ljudska subjektivnost kristalizira u svojem najčišćem obliku (2015:25). No, iako su osjećaji svojstveni svim ljudima, ne osjećaju svi isto. Stvaranje i stabilizacija takvih jedinstvenih kvaliteta zahtijeva označavanje i razlikovanje, ukratko proizvodnju Drugog (2015:26).

U povijest istraživanja emocija neću dublje ulaziti, nego me zanima što nam suvremena istraživanja povijesti emocija mogu reći o promjenama emocionalnog odnosa prema djeci i,

⁶ *The 'Art' of Rhetoric*

slijedom toga, o promjenama u načinima i učestalosti discipliniranja i kažnjavanja djece. Stoga će sada biti izložen prikaz „otkrića“ razvoja individuuma zahvaljujući kojem su ljudi postali svjesni sebe, kako bi onda postali svjesni svojih emocija. Osim toga, smatram da nam historiografski uvid u povijest individuuma pruža uvid i u nove ideje o djetinjstvu te da povijest ideje individualnosti korespondira s promjenama koje djetinjstvo prolazi u posljednjih nekoliko stoljeća. Dijete u tom procesu postaje jedinka vrijedna pažnje sa svojim autonomnim pravima te se u tom kontekstu mijenja odnos prema oblicima kažnjavanja i discipliniranja djece.

O razvoju individuuma pisao je njemački povjesničar Richard van Dülmen, koji piše da je do „otkrića individuuma“ došlo u 16. stoljeću. Van Dülmen je primijetio da je još srednjovjekovno kršćanstvo potaknulo jačanje ljudske individualnosti, kroz učenje o osobnom spasenju. Tada se svaki pojedinac morao dokazati kao kršćanin, bilo kroz instituciju braka kao zajednice jednakih partnera ili, na primjer, kroz davanje osobnog imena kao oznake uvažavanja svakog pojedinca. Do radikalizacije kršćanskog individualizma došlo je u vrijeme reformacije kada je naglasak bio na vlastitoj odgovornosti, slobodi savjesti, samopouzdanja, samokontrole i samoanalize. Tada je vjerski individualizam i subjektivizam imao posljedice i na svjetovni život. No, do pravog se zanimanja za čovjeka i njegovu osobu dolazi u vrijeme renesanse. To je jedno od najkreativnijih razdoblja u povijesti umjetnosti koje je označilo prekid sa srednjim vijekom. Tada u umjetnosti u prvi plan dolaze portret i autoportret, te se čovjek počinje zanimati za biografiju i u znanstvenom se smislu bavi čovjekom. Kod obrazovnog sloja i intelektualne elite počinje zanimanje za bavljenje sobom i načinima na koji će to priopćiti drugima. Protestanti ukidaju sakrament tajne ispovijedi, no i nadalje ostaje bitno uvidjeti svoj grijeh i pokajati se za njega. Autorefektivnost i život prema vlastitoj savjesti jedno su od glavnih karakteristika moderne individualnosti. U povijesti individualizacije važnu su ulogu odigrale institucije ranomoderne države. Primjer tomu novovjekovni su sustav sudstva i kažnjavanja u kojem je pojedinac bio doživljavan kao subjekt i bio odgovoran za svoja djela. U ranovjekovno doba, pa sve do kraja 18. stoljeća, način odgoja i škola nisu više djelovale samo da bi ojačale pojedinca nego u svrhu integracije u postojeće društvo. No, to nije donijelo korist samo društvu već i pojedincu. Tadašnja prosvjetiteljska pedagogija nije više ustrajala na „slamanju djetetove samovolje“, nego na razvoju njegovih vlastitih sposobnosti. Tako je najsnažniji poticaj razvoju individuuma dalo prosvjetiteljstvo kroz poticanje samostalnosti mišljenja, samoobrazovanje i samoodređenje, kroz isticanje socijalno političkih zahtjeva, osobito u borbi za ljudska prava pa

time i prava djeteta. Sekularizacija društva oblikovala je svakog pojedinca da aktivno sudjeluje u oblikovanju građanskog društva i da svoja individualna prava uporabi u korist cjeline (usp. Božić Bogović 2005:281).

Sada, kada smo prikazali povijesni pregled razvoja emocija i individuuma, možemo bolje shvatiti suvremena shvaćanja emocija. Frevert (2014:1) primjećuje da danas svi govore o konceptu emocija te su one u prvom planu. Zbog velikog i brzog razvoja političkog, gospodarskog i kulturnog aspekta života u drugoj polovici 20. stoljeća, one su postale glavno pitanje tzv. doba terapije, i to ne samo među psiholozima i njegovim sve većim brojem pacijenata. Danas se sve više političara, menadžera i ljudi zaposlenih u privatnom sektoru šalje na treninge savladavanja i upravljanja vlastitim emocijama kako bi bili u mogućnosti iskazati odgovarajuću emociju u prikladno vrijeme. Također, marketinški su stručnjaci otkrili da je za dobru reklamu potrebno „igrati“ na čovjekove emocije i strasti (usp. Frevert 2014:1). Stoga Frevert u jednom poglavlju knjige *Handbook of Emotion* (2016), na temelju prikaza različitih emocija, objašnjava njihovo današnje shvaćanje; od kojih su izabrani primjeri emocija „sramote“ i „ljubavi“ o kojima će ovdje biti više riječi.

Frevert (2016:57) navodi da se sramota smatra socijalnim i moralnim osjećajem koji potiče svijest o kršenju društvene norme ili moralnog zakona. Ona mora biti poznata i zapamćena prije nego što je narušena. Ljudi koji su posramljeni najčešće se zarumene i pognu oči i glavu. U modernom zapadnom društvu, sramota ima tendenciju biti privatna i individualizirana. Sram nije automatski odgovor na određeno ponašanje. On se uči od najranijeg djetinjstva, tomu nas uče odrasli, institucije i mediji. Roditelji zahtijevaju da se djeca osjećaju posramljeno ako su napravili nešto loše. Učitelji u školama rade isto i koriste sankcije koje sramote kako bi kaznili nedolično ponašanje učenika. Sram je osjećaj koji se uči i njeguje. Prije nego što ga netko osjeti, mora poznavati pravila i njegovu važnost. Takva su pravila univerzalno valjana. Generacijama su učitelji razvijali tehnike posramljivanja onih učenika koji su se neprimjerno ponašali. Frevert navodi primjere iz američkog društva, gdje su djeca koja se neprimjerenom ponašaju morala nositi magareću kapu ili stajati u kutu okrenuti leđima prema ostalim učenicima. Ovaj eksponirajući i ponižavajući način bio je smatran učinkovitijim od šibanja ili ostajanja u kazni nakon škole. I danas se pripadnici srednje generacije u Hrvatskoj sjećaju magareće klupe, mjesta u razredu gdje su prekršitelji pravila bili izvrgnuti sramu. Takva

praksa tek je nedavno zastarjela. Pedagozi upozoravaju da takav način stavljanja adolescenata u sramotne pozicije gdje su podvrgnuta kolektivnom ismijavanju, ne samo da su kontraproduktivna nego smanjuju njihov osjećaj samopoštovanja i zadiru u ljudsko dostojanstvo (usp. Frevert 2016:58).

Istraživanja povijesti emocija metodološki su vrlo zahtjevna te povjesničari raspravljaju o temeljnom pitanju mogu li se i kojim metodama emocionalne prakse detektirati i analizirati. Povijesna istraživanja usmjerena su prije svega na pisane izvore pa se postavlja pitanje koliko je u njima moguće detektirati emocije, posebno ako nisu imenovane.

Stoga filozof John Langshaw Austin naglašava da „mi možemo raditi stvari s riječima“. Reći „volim te“ ne definira samo vlastite osjećaje već daje prijedloge o vlastitim trenutnim i budućim željama (usp. Frevert 2016:57). Nadalje, riječ *ljubav* podrazumijeva obećanja i poziva na očekivanja budućih praksi koje su čvrsto ukorijenjene u određenim kulturama i ovise o povijesnim okolnostima. To je ono što čini emocionalne prakse tako važnim. Kada bi se povjesničari usredotočili samo na riječi vezane uz emocije, propustili bi poantu. Te se prakse obično odvijaju u određenim društvenim, kulturnim, političkim ili ekonomskim uvjetima. One postavljaju ograničenja da bi oni koji govore, slušaju i djeluju mogli razumjeti i interpretirati emocije. Iako se riječ „ljubav“ koristi jako dugo, ne bismo trebali pretpostaviti njezino stabilno i nepromjenjivo značenje. Kao primjer Frevert (2016:57) navodi da se ljubav koju je srednjovjekovni vitez osjećao prema svojoj voljenoj vjerojatno u potpunosti razlikuje od ljubavi koju su Indijac i njegova supruga iskusili nakon što su im brak dogovorile njihove obitelji. Budući da je ljubav bila uokvirena različitim očekivanjima i kulturološkim scenarijima, prema njoj se postupalo i djelovalo kroz različite navike i prakse (usp. Frevert 2016:57).

Stoga postavljam pitanje: kako se mijenjao odnos prema djeci i njihovu discipliniranju na temelju ovih primjera o sramu i ljubavi? Na njega se može odgovoriti na više načina. Sram je emocija koja danas više nije poželjna i koju ne želimo ili ne smijemo postići kod drugih, osobito kod djece. Stoga u školi više ne teže tome da djecu osramote jer je to postalo pedagoški i kulturološki neprihvatljivo. Umjesto toga im se, primjerice, daje loša ocjena iz zalaganja ili ih se šalje van iz razreda.⁷ Javno sramoćenje prema mišljenju današnjih pedagoga utječe na

⁷ Iako je prema novijim informacijama danas i ova praksa zabranjena.

samopoštovanje djeteta i zadire u dostojanstvo čovjeka. Te mjere smatramo grubima, lošima i neprikladnima jer smo se kao društvo promijenili. Što se tiče pojma ljubavi, kao što smo vidjeli, i ona je danas drugačije shvaćena. Promijenili smo način postupanja prema onima koje volimo. Na primjer, prije kada bi se netko nekome sviđao u školi, išlo se prema tome da se te dvije osobe vjenčaju, dok je danas dovoljno da se ode na kavu i vidi želi li se biti u vezi, a, ako žele, mogu biti samo kratko u vezi pa prekinuti. Prije bi to bio pravi skandal. Isto je i s drugim odnosima.

Kulturološki gledano, svijet se promijenio, postao je moderniji i više je toga dopušteno. Osim toga, ti procesi osiguravaju neprestanu mijenu ne samo predodžbi o djeci i djetinjstvu ili vrednovanju praksi discipliniranja i kažnjavanja djece nego i mijenu osjećaja privrženosti unutar obitelji te dinamike odnosa među njezinim članovima. U skladu s time, razvijala se psihologija, pedagogija i ostale znanosti koje su se prilagođavale kulturnim vrijednostima i uvjerenjima i međusobno su utjecale jedne na druge. Stvari su dvosmjerne, nisu linearne. Bitno je istaknuti da su psihologija i pedagogija znanosti koje su nastale u određenom društvenom i povijesnom kontekstu te zrcale prije svega vrijednosti toga vremena prije nego što daju neka znanja i istine o odgoju i ljudskoj prirodi.⁸

Shodno tome, današnje suvremenije društvo uvidjelo je efikasnost drugačijih, manje agresivnih metoda discipliniranja i kažnjavanja djece. Živimo u drugačijem svijetu, djeca vode drugačije živote od naših, a time je i naša kultura drugačija. Danas bi stare metode kažnjavanja bile krivično kažnjene. Kao što smo vidjeli, djeca na drugačiji način (od starijih) doživljavaju osjećaj srama i ljubavi jer imaju drugačije djetinjstvo. Zahvaljujući napretku tehnologije na YouTubeu, na primjer, mogu vidjeti nešto što utječe na njihov osjećaj srama. Također, danas je prisutna pojavnost da djeca javno sramote drugu djecu putem vrijeđanja na društvenim mrežama, čega prije nije bilo. Razvoj suvremenog društva ovdje je glavni faktor.

⁸ Moguće je da je došlo do kulturnog zaostajanja, koje je u znanost uveo sociolog William Ogburn. Ono je nastalo zbog nerazmjernih promjena u materijalnoj i nematerijalnoj kulturi. Prema njemu, materijalna se kultura odnosi na fizičke i tehnološke aspekte društvenog života, a nematerijalna na načine upotrebe materijalnih objekata, kao i na običaje, vjerovanja, svjetonazore, oblike komunikacije itd. No, promjene dvaju vidova kulture nisu usklađene jer su promjene u materijalnoj kulturi brze, dok su prateće promjene u nematerijalnoj kulturi (vjerovanjima, zakonima, obitelji...) sporije. Stoga dolazi do jaza i zaostajanja u prilagođavanju nematerijalne kulture promjenama u materijalnoj. Dakle, u posljednjih je godina došlo do velikih promjena u kulturi (pogotovo nematerijalnoj) koju ljudi teško prate jer je teško mijenjati postojeće sustave vrijednosti i zamijeniti ih novima. (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44826>)

Djetinjstvo „nekada i danas“

U svojoj knjizi *The Childhood in World History* (2006), Peter N. Stearns govori o velikim promjenama koje su utjecale na današnje poimanje djetinjstva. Kao najočitiju transformaciju u svjetskoj povijesti navodi zamjenu poljoprivrednog društva industrijskim koja je utjecala i na djetinjstvo.⁹ O važnosti tih dvaju društava pisao je i Ariès. Posljedica toga bio je početak masovnog školovanja, pa čak i u društvima koja nisu dovršila proces industrijalizacije. Stearns navodi da je nakon toga do velikih promjena došlo zbog širenja svjetskih religija, fenomena globalizacije i ubrzane interakcije među društvima, dok su danas velike promjene uzrokovane širenjem konzumerizma koji predstavlja nove izazove za djecu, ali najčešće stvara otpor kod odraslih. To možemo objasniti na temelju spomenute tendencije k univerzalizaciji školovanja djece. Sve navedene promjene u interakciji su s različitim vjerovanjima i praksama te ih možemo tretirati komparativno. S toga, kao primjer, Stearns (2006:6) navodi različit odnos prema školovanju u Japanu i Americi. Dok je za japansku kulturu bitno da se vršnjaci u školi dobro slažu, u Americi je bitno da učitelji imaju autoritet nad učenicima.

Dakle, ovo nas je dovelo do suodnosa djetinjstva i kulture. Alan Prout u svojoj knjizi *The Future of Childhood* (2005:83) obrađuje upravo taj odnos. On smatra da je u posljednja dva desetljeća 20. stoljeća rašireno stajalište da djetinjstvo treba shvatiti kao povijesni, društveni i kulturni fenomen. Kao što će biti prikazano u tekstu, ovo društveno i kulturno shvaćanje bilo je u suprotnosti s Darwinovim tezama (usp. Prout 2005:83).

Prout zaključuje da ovaj primjer dualističkog shvaćanja djetinjstva spada u domenu prirode i kulture te smješta studij djetinjstva u interdisciplinarno polje istraživanja. Iako mnogi suprotstavljaju pojmove prirode i kulture, trebala bi se nadići njihova opozicija kako bismo mogli istražiti evolucijsku perspektivu djetinjstva i sociologiju (i antropologiju) tijela (usp. Prout 2005:84).

Razvojem sociobiologije 1970-ih proučavao se samo biološki karakter društvenog života te je postavljena distanca prema društvenim znanostima. Prout i James (1990) navode da je nova paradigma dječje sociologije mišljenja da je biološka nezrelost djece budućnost studija

⁹ Isto kao što je prelazak s lovačkog na poljoprivredno društvo jako utjecao na društvo, a time i na djetinjstvo.

djetinjstva pa se zbog toga proučava na koje načine kulture tumače takvu nezrelost. Prout (2005:84) u skladu s mišljenjem francuskog filozofa, antropologa i sociologa Brune Latoura (1993) zaključuje da je modernost razdvojila prirodu i kulturu te ih hibridizirala u intenzivnoj i ubrzanoj proizvodnji tehnologije, artefakata i strojeva. Sva znanost oblikovana društvenim i povijesnim okolnostima svojeg vremena odvila se u organizacijama koje su socijalne; poput obitelji, škola i tvornica (usp. Prout 2005:107).

Prout (2005:102) navodi da je jedan od proizvoda evolucije čovjeka specifičan karakter ljudskog tijela, te slijed njegova rasta i razvoja u djetinjstvu. Stoga, s obzirom na oprečnost kulture i prirode u modernističkom diskursu, tijelo je izostajalo iz mnogih društvenih teorija, posebno onih koje su povezane sa sociologijom. Danas se znanstvenici iz područja sociologije bave brojnim različitim okvirima značenja tijela koje je različito zastupljeno u ljudskim kulturama. Njihova je zadaća dokumentirati i analizirati kako se tijelo doživljava, i kako tumači različite aktere u različitim društvenim i kulturnim okvirima. Pa tako kao primjer jednog od njih Prout (2005:103) navodi Shillinga koji sugerira da je ljudsko tijelo pri rođenju sociološki i biološki nepotpuno. Dakle, tijekom života, u kojem je djetinjstvo ključna faza, tijelo se mijenja kroz procese koji su istovremeno biološki i društveni. No, Shilling naglašava da tek kada tijelu pružimo biološko, odnosno fizičko postojanje, tek tada možemo gledati kako ono društveno funkcionira. Ono se događa kroz simboličke i diskurzivne prakse. Mnoge su društvene prakse materijalne; poput prehrane, vježbanja i disciplinskih režima koji konkretno oblikuju tijelo. Zbog njihove materijalnosti, možemo ih istražiti (usp. Prout 2005:104).

Stoga Prout (2005:104) za primjer navodi djecu koja su pretila. Udio djece koja su prekomjerno teška raste internacionalno (International Obesity Task Force, 2020). Taj trend nije prisutan samo u bogatim zemljama. Ove promjene u veličini i obliku tijela prebrze su da bi se mogle objasniti genetskim uzrocima. Stoga naglašava da do tih promjena dolazi zbog promjena u prehrani i tjelesnoj aktivnosti. Tako možemo zaključiti da je odnos tijela i društva recipročan; društvo djeluje na tijelo, baš kao što tijelo djeluje na društvo. Upravo je taj međuosobni odnos tema nedavnih empirijskih istraživanja kojima se bave noviji autori sociologije djetinjstva. Oni proučavaju na koji se način dječja tijela percipiraju, razumiju, rade i proizvode (usp. Prout 2005:103).

Pa tako za primjer Prout (2005:105) navodi istraživanja Christensen (2000) i Milburn (2000) koja pokazuju da su dječja tijela meta roditeljske prakse, dok Simpson (2000) opisuje kako učitelji pokušavaju regulirati izgled i vremensko-prostornu putanju tijela (učenika) u školi. Kod Jamesa (2000) navodi da revidirajući svoju raniju etnografiju, ponovno naglašava aktivnu ulogu djece, ali je sada stavlja u vremensku perspektivu, istražujući kako djeca govore o identitetu. Tijekom procesa odrastanja tjelesne promjene stvaraju nove mogućnosti. Djeca ne mogu utjecati na fizičke promjene tijela tijekom puberteta (npr. dobivanje prve menstruacije, dlakavost, razvoj spolnih organa...), ali mogu kontrolirati način na koji će te tjelesne promjene utjecati na njihov identitet. Kao sljedeći primjer Prout (2005:104) navodi teorijsku raspravu Christensen koja ističe „ranjivost“ kao jednu od središnjih karakteristika suvremenog djetinjstva. Ne želeći prihvatiti dječju ranjivost kao prirodno stanje, predlaže potrebu za istraživanjem komponenti ranjivosti. Sugerira da djeca, kao među ostalim i mnogi odrasli, tijekom vremena mogu biti ranjivi, no to se danas koristi kao glavno obilježje dječjeg identiteta. Time se ideološki djeca odvajaju od odraslih, i shvaćaju kao objekti kojima je potrebna pomoć i intervencija, objekti smanjenih kapaciteta da se bore sa svojim problemima. U isto vrijeme, njihova stvarna iskustva, koja oni doživljavaju kao ranjivost, odrasli ne primjećuju (usp. Prout 2005:104).

Vidjeli smo da je djetinjstvo preslika društva koje ga okružuje, te se to isto društvo (stvoren od ljudi koji su nekad bili djeca) od njega sastoji. Gledano iz antropološke i sociološke te biološke perspektive pojam tijela nije završen, te bi se mogao istraživati u odnosu na djecu, pod uvjetom da se dječja interpretativna aktivnost kao društvenih bića cijeni. Dječja se tijela pojavljuju u različitim ulogama: u izgradnji društvenih odnosa, značenjima i iskustvima same djece i odraslih, kao proizvodi i resursi za djelovanje i interakciju te kao mjesta za socijalizaciju tijela (usp. Prout 2005:107).

O ranjivosti, odnosno o bespomoćnosti dječjih tijela piše i američki profesor povijesti, Peter N. Stearns. Također, u knjizi *The Childhood in World History* na vrlo jednostavan i pristupačan način uspoređuje nekadašnje i današnje shvaćanje djetinjstva i discipliniranja djece. Stoga, smatra autor, sva društva i većina obitelji kroz povijest bavila su se djetinjstvom i djecom. Djeca su morala biti osposobljena i pripremljena za odraslu dob te su se morala naučiti nositi s određenim emocijama, poput bijesa ili srama, na načine koji su društveno prihvatljivi. Zbog njihove bespomoćnosti potreban im je određen način prehrane i tjelesna njega. Stoga su od

najranijih vremena roditelji zaokupljeni prevencijama bolesti i mogućih nezgoda. Djetinjstva mogu varirati od jednog društva do drugog, od jednog razdoblja do drugog. Na primjer, neka društva rutinski koriste tjelesnu disciplinu na djeci. Neki pretpostavljaju da djetinjstvo završava oko puberteta.¹⁰ Neka društva gledaju na ljude kao na odrasle kad završe pubertet i u mnogim je društvima brak u doba puberteta čest, pogotovo kod djevojčica. Druga društva, poput našeg na suvremenom zapadu, još uvijek obilježavaju dugo razdoblje djetinjstva. Dakle, iz toga se može zaključiti da se danas kasnije postiže status odrasle osobe¹¹ (usp. Stearns 2006:2).

Vidjeli smo da je povijest djece i djetinjstva očarala mnoge suvremene povjesničare, ali priznaju da postoje aspekti dječjeg iskustva koje ne možemo u potpunosti spoznati zbog nedostatka izravnih dokaza. Stearns zaključuje da je upravo zbog tih nedostatka teško napraviti ozbiljnu povijest djece. Ljudi se sjećaju svojih djetinjstva, odrasli pišu o djeci, a danas postoje i materijalni dokazi poput kolijevki, igračaka i sličnog. Stoga Stearns zaključuje da je lakše povijesno istražiti djetinjstvo nego djecu jer njih dijelom određuju ustanove. Obično znamo što društvo službeno „misli“, ali teže je znati što u stvari misle roditelji i kako djeluju njihova uvjerenja (usp. Stearns 2006:2). O tome će biti više riječi kod javnog istupa Doris Pinčić, hrvatske TV voditeljice.

Što se tiče discipliniranja, Stearns piše da znamo da su u nekim prošlim društvima i vremenima djeca bila fizički disciplinirana mnogo češće nego što je to slučaj danas na Zapadu. No, mnogo je teže znati kakav je bio stav djece prema fizičkoj disciplini, a čak i što su time odrasli namjeravali. Za primjer uzima današnju američku djecu koja bi tim činom bila duboko uvrijeđena, a njihovi bi roditelji žurili tužiti učitelje zbog zlostavljanja. U drugačijim uvjetima, kazne su bile normalne i nije bilo pretpostavke da djetinjstvo ne bi trebalo biti bez boli. Tada su odrasli bili sposobni duboko voljeti djecu, ali ih istovremeno oštro kažnjavati (usp. Stearns 2006:4).

¹⁰ Kako Stearns navodi, gotovo sva djeca u tinejdžerskim godinama prolaze kroz pubertet, postižući sposobnost reprodukcije. Stoga sva društva moraju prepoznati pubertet i pružiti im neke smjernice o ponašanju. Te gotovo sva društva na neki način označavaju to razdoblje. Velika je razlika u prosječnoj dobi puberteta i on varira od jednog društva do drugog. Niži je u vrućim klimama, a i tamo gdje ima hrane u izobilju. On se također vremenom promijenio. Danas se u SAD-u i zapadnoj Europi događa 4 godine ranije nego što je to bio slučaj prije 200 godina (usp. Stearns 2006:2).

¹¹ Povjesničari se slažu da sva društva označavaju djetinjstvo različito od odrasle dobi. Danas koristimo pojam adolescencije kojim obilježavamo razdoblje od puberteta do odrasle dobi. Ono se posljednjih desetljeća produžilo zbog promijenjenih socijalnih uvjeta u industrijaliziranim zemljama, slično kao i razdoblje djetinjstva.

Stearns naglašava da to često dovodi do pogrešnih zaključaka. Nekada su djeca bila češće disciplinirana, često su umirala mlada, i roditelji su ih slali na posao kod stranaca. Bila su teža vremena i teže se „opstajalo“ i smatralo se da djecu treba „očeličiti“ da bi se lakše nosila s tadašnjim teškim životom. Nije bilo vremena ni mogućnosti za djetinjstvo kakvo danas postoji. Morali su ranije zarađivati, roditelji su teže živjeli... Iz toga su neki povjesničari zaključili da tradicionalni roditelji, za razliku od modernih, ne vole svoju djecu. Ti su pogledi izazvali golemu raspravu. Ljubav prema djeci nije moderan izum i u određenoj je mjeri prirodna i evolucijski uvjetovana.¹² Ali roditeljska ljubav može dovesti do različitih tretmana djece, čak i do različitog emocionalnog uključivanja. Neki aspekti današnjeg modernog zapadnog djetinjstva izgledaju toliko „normalno“ i značajno da je teško suosjećati s ključnim obilježjima prošlosti. Stearns (2005:4) za primjer pita tko bi se želio vratiti u vrijeme kada je troje ili više djece umrlo prije nego što bi navršilo dvije godine, u obitelji u kojoj se neki roditelji nisu ni trudili prije tog razdoblja imenovati dijete jer bi ona ionako vjerojatno umrlo. Kako možemo shvatiti raniju tradiciju da roditelji koriste ponovno ime svojeg umrlog djeteta, implicirajući time da ono prije nije nikada niti postojalo? Što je s učiteljima koji su vikali na svoje učenike i naglašavali njihovo neznanje pred drugima, ignorirajući time samopoštovanje djeteta? Budući da se današnji pogledi na svijet i moralne osnove koje imamo razlikuju od onih u prošlosti, potrebna je povijesna empatija kako bismo ih shvatili (usp. Stearns 2005:5).

Nakon prikaza teza iz prethodnih dviju knjiga, *The Childhood in World History* i *The Future of Childhood*, treba naglasiti da su dječja tijela (djeca) i općenito djetinjstvo preslika društva u kojem se nalaze. Vidjeli smo da je odnos djece i reverzibilan. Danas se djeca identificiraju pomoću društvenih mreža, primjerice influencera. Oni grade svoj identitet pomoću medija češće i intenzivnije nego što je to bilo popularno u ne tako dalekoj prošlosti. Na primjer, u vrijeme odrastanja djece za vrijeme 80-ih dječji je san bio izgledati kao neki glumac iz filma ili glazbenik s postera. Manja djeca svoje su uzore pronalazila u knjigama i bajkama, dok je danas gotovo za svu dob djece popularno pratiti razne internetske društvene stranice, poput Facebooka, Instagrama i YouTubea, koje k tome određuju što bi trebala jesti i piti, kako bi se trebala oblačiti i izgledati i na kraju krajeva ponašati. Gotovo su sva djeca svijeta globalno povezana internetom i masovnim medijima koji utječu na njihovo djetinjstvo i na promjene u kulturi.

¹² Novija istraživanja pokazuju da majke koje doje svoju djecu oslobađaju hormon koji snažno potiče emocionalnu povezanost (usp. Stearns 2005:5).

Kažnjavanje, discipliniranje, zlostavljanje

Kako bismo objasnili odnos između kažnjavanja, discipliniranja i zlostavljanja, krenut ćemo od njihova izvora; mučenja čovjeka. O tome nam najviše podataka daje knjiga Michaela Foucaulta, *Nadzor i kazna*, objavljena 1975. godine. On smatra da je mučenje bila tjelesna kazna kroz koju se manifestiralo barbarstvo i okrutnost. To je bio politički ritual, performans usred trga, koji su promatrali građani da bi im se u pamćenje urezale slike boli i patnje i time dokazala moć države. Kasnije su kazne postajale blaže, no zločini sve učestaliji, pogotovo pljačke. Tijekom klasicizma u 17. stoljeću ljudsko tijelo postalo je meta i predmet moći (usp. Foucault 1994:138). Na indirektan se način, kroz blage kazne i nadzor počelo ponovno „udarati“ po tijelu. Tek je u 17. i 18. stoljeću disciplina postala obrascem kojim se postizala dominacija. Prema Foucaultu cilj discipline bio je postići „pokorna tijela“ koja će činiti ono što im se naredi, u najkraćem mogućem roku, s najvećim uspjehom pri obavljanju zadane radnje. To se vrlo dobro prihvatilo u pedagoškoj praksi. U 18. stoljeću došlo je do velikih društvenih promjena i do razvitka individuum, te su se tehnike moći provodile raznim disciplinskim postupcima. Dakle, kroz disciplinu nastojala se izvući najveća korist od „obučenog tijela“ te ona proizvodi pojedinca kojeg koristi kao predmet i oruđe svojeg djelovanja (usp. Foucault 1994:175).

Foucault navodi da početak kraja mučenja možemo smjestiti na početak 19. stoljeća, kada dolazi do smanjenja intenziteta kažnjavanja i promjene cilja kažnjavanja. Tada se shvaća da kažnjavanje „prolaznog tijela“ više ne ispunjava cilj, već sada premet kažnjavanja i cilj postaje „čovjekova duša“. U odgojno-obrazovne ustanove, primjerice školu, uvodi se konstantno praćenje napretka ili nazatka pojedinca. Pomoću ispita izlaže se pojedinca kao na smotri, a učitelj (koji ima moć) promatra ga i procjenjuje.¹³ Tako pojedinac postaje predmetom analize, koja se mjeri i komparira. Time to tijelo postaje predmet znanja i mjesto manifestacije moći. Ovdje

¹³ Panoptikon je model zatvora koji je osmislio engleski teoretičar društva Jeremy Bentham, a naziv je preuzeo i razradio Foucault kao metaforu za suvremeno funkcioniranje moći i discipline. „Takav je model zatvorskim čuvarima omogućavao nadziranje svih zatvorenika iz središta zatvora, a zatvorenici nisu mogli znati kada ih se promatra.“ (Panopticism 2011). „Ovaj zatvoreni, rascjepkani, sa svih strana nadgledani prostor u kojem su pojedinci stavljeni na čvrsto određeno mjesto, u kojem su i najmanji pokreti pod nadzorom, u kojem se bilježe svi događaji, u kojem neprekinuti posao zapisivanja povezuje centar s periferijom, u kojem se moć izvršava nepodijeljeno, prema kontinuiranom hijerarhijskom liku, u kojem se svaki pojedinac neprestano uočava, ispituje i raspodjeljuje među žive, bolesne i mrtve – sve to sačinjava kompaktan model disciplinske razredbe“ (Foucault 1994:203).

vidimo pomak u shvaćanju discipline koja je prvotno služila za suzbijanje negativnog ponašanja (npr. kriminalnih namjera), da bi kasnije postala pozitivna, kroz poticaj na proizvodnju, pokornost, povećanje koristi itd., tj. kako bi izgradila „korisne“ pojedince. Na kraju svoje knjige Foucault zaključuje da su se disciplinski mehanizmi počeli prožimati u svakodnevicu, napustivši mračne zidine kojekakvih ustanova i preselivši se u škole, tvornice, bolnice... (usp. Foucault 1994:233).

U svojoj knjizi *Centuries of Childhood*, Ariès ukratko opisuje povijest razvoja discipliniranja. Kreće od 15. stoljeća kada je hijerarhizirana uprava koledža omogućila uspostavljanje i razvoj sve oštrijeg sistema discipline.¹⁴ U 16. i 17. stoljeću sve se više primjenjuje tjelesna kazna bičevanja u skladu s autoritativnim, hijerarhijskim i apsolutističkim uređenjem društva. U početku je bičevanje bilo namijenjeno maloj djeci, a od 16. stoljeća obuhvaća cijelu školsku populaciju čiji su najstariji pripadnici bili često na granici dvadesete. Težnja je bila da se spusti prag djetinjstva i adolescencije kako bi se provodila jednaka disciplina. Tako je djetinjstvo koje je produženo u adolescenciju izloženo ponižavanju. Ta težnja da se ponizi djetinjstvo, kako bi se ono izdvojilo i potpalo pod brigu odraslih, izgubit će se u 18. stoljeću. Oko 1763. u Francuskoj sve se više protive sistemu krute školske discipline. Ona se više nije smatrala primjerenom odgojnom metodom. Ukazuje se na „slabost djeteta“, te se kod njega razvija osjećaj odgovornosti i osjećaj dostojanstva. Ono zahtjeva njegu i formiranje ličnosti koje će doživjeti potpunu potvrdu u 19. stoljeću (usp. Ariès 1989:203-204).

Kao što smo vidjeli kod Foucaulta, početak razvoja današnjeg discipliniranja djece potječe još od vremena kada su ljudi bili mučeni. Time se željela iskazati nečija moć i pokoriti tijelo kako bi ono bilo poslušno. To je tada bilo moguće jer se mislilo da netko može biti vlasnik nečijeg tijela i pri tome može iskazivati svoju nadmoć i raditi s tim tijelom što poželi. Budući da je tom dominacijom bila uspostavljena disciplina tijela, ta se praksa počela primjenjivati u školama. Dakle, u srednjem su vijeku prema Arièsu djecu prvo kažnjavali bičevanjem, te se

¹⁴ Ariès također u knjizi navodi da je u 15. stoljeću francuski kardinal d'Estouteville smatrao da se djecu ne smije prepustiti slobodi lišenoj hijerarhijske stege, a da to ne ostavi loše posljedice na njih. Po njegovu su mišljenju bili potrebni veća disciplina i stroži principi, te se školski učitelji nisu više morali predstavljati kao najbolji prijatelji u družini, već su trebali prenositi znanja, oblikovati duh, razvijati vrline, ispitivati i podučavati. Takvi su učitelji i ispitivači promijenili stanje svijesti, te se promoviralo discipliniranje i kažnjavanje koje bi vodilo do spasenja duše, za koju su oni bili odgovorni pred Bogom. Ovakav sistem discipline nije bio moguć u srednjovjekovnoj školi jer se tada učitelj nije zanimao za ponašanje djeteta izvan nastave. Čitavo je društvo bilo pod utjecajem religije, koja se isto proširila i u školama (usp. Ariès 1989:203).

prema Foucaultu to opravdavallo činjenicom da ono vodi do spasenja duše (društvo je bilo pod utjecajem religije). Kasnije se u povijesti dolazi do discipliniranih tijela. Još uvijek se primjenjuje kažnjavanje, ali u blažem obliku.

Napretkom društva i otkrićem individuuma rastao je i broj obučeni, pokornih tijela. U školama se javljaju metode ispitivanja, te se sada već blažim disciplinskim metodama potiče napredak učenika, ali je još uvijek prisutna nadmoć učitelja. Primjer toga ćemo vidjeti u djelu rada koji je vezan uz etnografska istraživanja prema Radićevoj *Osnovi*, kada su djeca kod kuće i u školi bila disciplinirana šibom i sličnim metodama. Paralelno s time u tradicijskom se društvu djecu prepušta šegrtovanju, što znači da roditelji svoju djecu prepuštaju strancima koji s njima mogu činiti što im je volja.

Osim toga, tajno je bilo prakticirano čedomorstvo, pogotovo ono koje čini otac, jer je društvo bilo patrijarhalno. Nakon masovnog širenja škola kod sada već industrijskog društva, roditelji se više uključuju u obrazovanje djece. Ariès naglašava da se od tada djeca kreću izolirati. Sukladno tome u 18. stoljeću počinje se ograničavati rađanje te djeca kao individue napokon dobivaju na značaju. U vrijeme prosvjetiteljstva potiče se razvoj dječjih sposobnosti te dolazi do borba za prava čovjeka. Prema Foucaultu, tek početkom 19. stoljeća dolazi do promjene cilja discipliniranja te se tada kažnjava „čovjekova duša“.

Tada se u principu u školama kao metoda discipliniranja počinje koristiti posramljivanje jer se smatra da fizičko nanošenje boli djetetu loše utječe na njegov razvoj. Kao primjer u radu bilo je navedeno da se djecu u školi stavlja u kaznu ili ispituje ispred svih u učionici.

Djecu se oduvijek na neki način discipliniralo, ali su se metode kroz povijest razlikovale. Kao što je bilo rečeno, krenulo se od težeg fizičkog kažnjavanja putem bičevanja, prema blažem kažnjavanju putem šibe i sličnih metoda, koje je dovelo do disciplinskih postupaka koji uključuju psihičko discipliniranje primjerice metodom posramljivanja, te je to danas dovelo do toga da se bilo koji oblik fizičkog ili psihičkog discipliniranja smatra zlostavljanjem djece.

Novija su psihološka istraživanja pokazala da takve metode negativno utječu na razvoj djeteta. No to ne znači da dijete treba biti bez granica jer nedostatak discipline i strukture mogu dovesti do raznih problema. Stoga treba pronaći alternativan način discipliniranja djece. Na temelju znanstvenih spoznaja o razvojnim potrebama djeteta formulirane su i zakonske odredbe

kojima je cilj osigurati skladan i potpun razvoj djetetove osobnosti i spriječiti sve negativne pojave koje bi mogle narušiti zdravo odvijanje toga procesa. Iz tog razloga današnji profesori u školama ne smiju koristiti nikakve disciplinske metode koje bi uključivale ponižavajuće postupke i tjelesno kažnjavanje. Pitanje je što im je sada činiti? Na koji način da discipliniraju djecu? No, ne samo oni nego i roditelji kod kuće? Treba pronaći ispravne metode discipliniranja kako ne bi došlo do narušavanja psihičkog razvoja djece.

U literaturi se kao nekoliko mogućih metoda navodi kažnjavanje uskraćivanjima stvari, ukidanjem privilegija ili dodatnim poslovima, o čemu će više riječi biti na kraju ovog rada.

Iako je u Hrvatskoj zakonom zabranjeno svako fizičko kažnjavanje djece, ono je još uvijek prisutno u društvu. Premda je fizičko kažnjavanje zabranjeno u školama, mnogi smatraju da roditelji imaju neopozivo pravo na kažnjavanje djeteta jer su na neki način vlasnici svoje djece. Jedan je od razloga prekomjerne uporabe sile prilikom kažnjavanja djeteta transfer emocija. Ljudima je sve teže pratiti tehnološke napretke koji iz njih izvlače njihov maksimum i potiču na međusobnu konkurentnost, te oni zbog toga na kraju dana ostaju nezadovoljni, pucaju pod pritiskom i iskaljuju svoje frustracije na drugima koji im nisu krivi, a ponajviše na onima najslabijima – djeci. Loša ocjena koju je dijete dobilo u školi roditelju može poslužiti kao povod da svoje dijete tjelesno kazni i time mu pošalje poruku o neprihvatljivosti nerada i loših ocjena, no opasnost je da pri tome nastavi emocionalno nekontrolirano tući dijete, iako je ono već dobilo dovoljno udaraca da bi „naučilo lekciju“. Ključan je problem što racionalna odluka o kažnjavanju djeteta zbog njegova postupka vrlo lako preraste u pretjerani i nekontrolirani emocionalni ispad roditelja zbog kumuliranog stresa iz drugih izvora za koje nije pronašao adekvatan način izražavanja.

Današnju sliku, tj. odnos prema discipliniranju djece, možemo objasniti pomoću Thomasovog teorema, koji je u područje društvenih znanosti uveo američki sociolog Williama I. Thomas. Njegova definicija glasi: **ako ljudi definiraju situaciju kao realnu, ona je realna u svojim posljedicama** (Kuvačić 1993). To bi u grubom prijevodu značilo da je npr. sam čin udarca djeteta šibom kroz vrijeme ostao isti, dok su se njegove društvene definicije mijenjale. O tome na koji način osoba definira situaciju u kojoj se nalazi, ovisi kako će u toj situaciji postupiti. O tome smatra li neka osoba da je tjelesno kažnjavanje prihvatljiva odgojna metoda ili pak oblik tjelesnog nasilja, ovisit će način na koji će odgajati vlastito dijete i prosuđivat će se na

koji način drugi ljudi odgajaju svoju djecu. Ovaj teorem kasnije u radu bit će prikazan na primjeru izjave Doris Pinčić Rogoznice koja je javno izjavila da je udarila svoje dijete po guzi i time izazvala lavinu oprečnih reakcija u hrvatskom medijskom prostoru.

Hrvatska etnografska građa s kraja 19. i početka 20. stoljeća

Pomoću svega što je do sada prikazano, bit će predstavljena i protumačena etnografska građa koja je nastala na temelju *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*¹⁵ Antuna Radića, koju je objavio 1897. godine, a u kojoj je dao iscrpan i opširan naputak za etnografski rad na selu.

Hrvatska je na prijelazu u 20. stoljeće bila izrazito nerazvijena zemlja gdje je u zapadnom dijelu Hrvatske i Slavonije 90 % stanovnika živjelo na selu, dok je stanje u Dalmaciji bilo još nepovoljnije (usp. Antić 2001). Tada su najveći dio populacije na ovim prostorima činili seljaci koji su se bavili poljoprivredom i stočarstvom. Upravo je iz tog razloga Radić naglašavao da treba istražiti „narodnu dušu“, koja je bila u sukobu s manjinskim dijelom građana, plemića.

Iz njegove će građe biti izdvojeni dijelovi koji se tiču života djece i općenito opisa djetinjstva, te ćemo prema tome vidjeti kako je izgledalo djetinjstvo na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće na području današnje Hrvatske. Radić je smatrao da predmet etnologije nije samo narod nego da je ona zapravo pojava duše i uma. Jakša Primorac (2010) u svojem tekstu primjećuje da je Radić u manje od pet godina svojeg djelovanja u ONŽO-u¹⁶ komunicirao s više od 7 stotina osoba, sa suradnicima na području cijele bivše Jugoslavije. Njegov se etnografski projekt sastojao od upitnica u kojima su bila postavljena pitanja o životu ljudi u ruralnim područjima. U tome projektu nisu sudjelovale samo poznate osobe iz hrvatske i europske znanosti nego se ovdje pojavljuju i „mali ljudi“; seoski i gradski učitelji, svećenici, pismeni seljaci, plemići i pripadnici drugih staleža. Smatrao je da seljaštvo treba poznavati da bi se o njemu moglo pisati, stoga je napravio naputak za etnografski terenski rad, u kojem je zahtijevao da se građa zapisuje u govoru kraja koji se istražuje, tj. da treba zapisivati „kako narod kaže“. Njegova *Osnova* bila je u skladu s tadašnjim pozitivističkim znanstvenim strujanjima u Europi, ali u nekim aspektima i ispred svojeg vremena. Njegova se modernost očituje u tome što je, tražeći da pripadnici jedne (seoske) zajednice sami opisuju vlastiti život, anticipirao kasniju vrlo prihvaćenu antropološku metodu „sudjelujućeg promatrača“. Iako je time postao inovator, mnogi mu zamjeraju da je na kraju dobio puno građe koja opisuje život, no ona nije bila analizirana i teorijski proučavana. Radić će

¹⁵ Kasnije u tekstu bit će korištena skraćena verzija naslova *Osnova*.

¹⁶ Kratica za Odbor za narodni život i običaje.

na kraju odustati od etnografskog rada kako bi s bratom Stjepanom 1904. osnovao HPSS¹⁷ stranku koja je trebala zastupati interese seljaka.¹⁸

U radu će, osim *Osnove*, biti korišteni rukopisi sakupljeni u Staroj zbirci za vrijeme uredništva Antuna Radića (1896 – 1902) i Dragutina Boranića (od 1902).

Djetinjstvo u hrvatskom kontekstu

U prvom dijelu rada bili su predstavljeni znanstvenici koji su se bavili djetinjstvom u američkom i europskom kontekstu čiji će koncepti pomoći pri razumijevanju djetinjstva s područja Hrvatske i s područja bivše Jugoslavije opisanog u Radićevoj *Osnovi*. Osim toga, kako bih približila istraživanja djetinjstva na našem području, koristit ću izvore iz dvaju tekstova iz časopisa *Studia ethnologica croatica* iz 2009. u kojima su Marijana Hameršak i Jelena Marković opisale ovakvu vrstu istraživanja.

Obje autorice slažu se da o djetinjstvu na našem području možemo govoriti ponajviše zahvaljujući istraživanju dječje usmenosti koja se dijelila na istraživanja dječjeg folkloru i usmene književnosti za djecu, koje su često imale status rubne istraživačke teme, što će biti objašnjeno kasnije u tekstu (usp. Hameršak 2009:233).

Prema Marković, možemo pojednostavljeno kazati da su se folkloristi uglavnom zanimali za usmenost djece, kasnije za pričanja o životu te dijelom i usmenosti o djetinjstvu, dok su se etnolozi zanimali za usmenost o djetinjstvu, interesima za dječje iskustvo i iskustvo djetinjstva (usp. 2009:257). Prema Hameršak, krajem 1970-ih i početkom 1980-ih redefinirale su se etnološke i folklorističke koncepcije koje su preusmjeravale istraživački fokus s ruralnog i prošlog na urbano i suvremeno. Tada se polako gubio interes za dječji folklor koji nije više bio privlačna tema (usp. 2009:237).

Općenito o izostanku interesa za istraživanje djece i djetinjstva došlo je iz nekoliko razloga. Kao prvo, Hameršak navodi utjecaj popularne predodžbe djetinjstva kao prolaznog i

¹⁷ Hrvatsku pučku seljačku stranku.

¹⁸ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51435>

manjkavog životnog razdoblja u odnosu na odraslost, te se stoga takva vrst istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima ocjenjuje kao manje vrijedna. Kao drugo, etnolozi i folkloristi više su od bilo kojih drugih disciplina bili orijentirani na iskustva odraslih i starijih ljudi „koji su živjeli dugo i zapamtili mnogo“ (Hameršak 2009:240). Osim toga, Marković primjećuje da su zbog negativnog odnosa prema mlađim kazivačima, ali i zbog štednje magnetofonske vrpce, etnografi od 1960-ih nadalje odbijali snimati osobna sjećanja ljudi (usp. 2009:270).

Nakon 1980-ih ipak dječje prakse kao prežitke iz prošlosti pronalazimo u radovima vezanim uz odrastanje u tradicijskoj kulturi u kontekstu patrijarhalne zadružne obitelji koju su proučavali Lozica, Marks, Rihtman-Auguštin, Biškupić-Bašić, Polonijo i Šesto te drugi. Usmenost za djecu tek je rubno bila istraživana primjerice u okviru ratne etnografije (Povrzanović i Prica) i etnografije grada i medija (Gulin, Muraj, Hameršak). Recentnija istraživanja vezana uz djecu i djetinjstvo provode Marković i Hameršak (usp. Hameršak 2009:237-238).

Rečeno je da je folkloristički interes češće vezan uz odrasle pripovjedače i pričanja o odrasloj životnoj dobi, no to ne znači da u hrvatskim etnološkim i folklorističkim tekstovima ne nalazimo građu dobivenu od djece i mlađih kazivača. Neki su ih istraživači cijenili zbog njihove (fizičke) dostupnosti, no i zbog otvorenosti prema suradnji (usp. Hameršak 2009:242). Djeca su istraživačima pripovijedala ono što su sama čula da se propovijeda. Kao što ćemo vidjeti kasnije u radu, djeca su najčešće dijelila prostor s odraslima, pa stoga ono što su čuli nije bilo namijenjeno isključivo njima.

Neke od tema koje je Radić predstavio u svojoj *Osnovi* nisu se direktno ticala teme djetinjstva nego su vezana uz djecu; npr. trudnoća i porod, prakse oko djece, bolesti i smrt djeteta, dječji folklor, odnosi i život u zadruzi i u obitelji, odgoj i položaj djece, kažnjavanje djece itd. (usp. Polonijo 2010:9 i 119). U nastavku će na temelju tih podataka biti prikazan život djece na selu, a kasnije načini na koje su djeca bila disciplinirana. Predstavljena građa prikupljena je iz različitih lokaliteta i regija, a u ovom će se radu izložiti kao cjelina.

Život djece u ruralnoj sredini

Nakon analize Radićeve *Osnove* bit će predstavljeni uvjeti u kojima su tadašnja djeca živjela. Prvo će biti prikazani citati koji su izdvojeni iz građe, koji će biti pojašnjeni i kontekstualizirani, kako bismo na kraju mogli doći do nekih općih zaključaka.

Djeca su na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće najčešće živjela u obiteljima od kojih su se sastojala domaćinstva koja su se nazivala zadrugama. U toj tradicionalnoj ruralnoj ekonomskoj zajednici bilo je pripadnika više obitelji i generacija, koje su znale brojiti i do pedeset članova. One su bile povezane srodstvom po muškoj liniji jer su muška djeca ostajala u zadruzi, dok su ženska djeca, nakon što bi odrasla i vjenčala se, bila dovedena u kuću kao snahe. Treba naglasiti da ih je vezao snažan duh zajedništva jer su gotovo sve činili zajedno (spavali, jeli, radili, molili...) i bili su dobro organizirani (usp. Polonijo 2010:172).

Pred stotinu i više godina u **svima zadrugama ili kućama živjelo je u ovom kraju više oženjenih ljudi zajedno**. Iako su svi zadrugari potjecali od istog plemena, ipak ih je bilo od više grana koje su bile međusobno toliko udaljene da su se mogle i ženiti (ne pamti međutim nitko da bi se uzeli momak i djevojka iz iste zadružne kuće). U starim zadrugama **bilo je između 20 do 40 zadružnih članova** i svima je upravljao jedan gospodar (Hausvater), obično ratni invalid kojega bi u svakoj zadruzi postavljale graničarske vojne vlasti. (...)

Grčević, Kompolje, str. 299-307 (Polonijo 2010:178)

Iz ovog citata možemo iščitati da su članovi zadruge bili toliko rodno udaljeni da su se mogli međusobno vjenčati, no to nikada nije bio slučaj jer su smatrali da su ista i jedna krv. U zadruzi su mlađi i jači obavljali teže fizičke zemljoradničke i stočarske poslove, dok su djeca i stariji radili lakše poslove. Položaj i uloge bili su strogo određeni. U zadruzi je domaćin bio glavni; on je donosio bitne odluke i morao je sve dobro organizirati kako bi svi živjeli u slozi, te se više zanimao stvarima koje su utjecale na vanjsku sliku zadruge. Njega je podržavala domaćica koja se brinula o kući i svemu što se nalazi u njezinoj unutrašnjosti. Ostale su činili zadrugari i žene. Zadrugari su bili muškarci koji su obavljali već navedene teže fizičke poslove, te su mušku djecu učili tim istim vještinama. Žene su bile u najnepovoljnijem položaju. One su pomagale muškarcima u lakšim poslovima, obavljale su poslove po kući i, ako bi im ostalo vremena, brinule bi za djecu.

Kako u kućnoj zajednici tako je i u obitelji gotovo jednak život. **Muž obavlja sve težačke poslove** ili one, kje su zanjega. **Žena je za kuću**, za zoganj. Ona kuha, redi djecu, živo, pere robu, krpi, plete bječve, goni mazge, vodi ovce u pašu, ide u goru, bere drva, prti ih na mazgu i goni doma. Ali i žene kopaju ložgje i masline, premda rijegje, te i one obaljavaju neke težačke poslove.

Bjelovučić, poluotok Pelješac, str.66b (Polonijo 2010:179)

Iz ovog citata možemo iščitati da su uloge u zadruzi bile podijeljene na tradicionalne muške i ženske poslove, koji su često uvriježeni u društvu, prema kojima se danas stvara sve veći otpor. To je proizašlo iz tradicionalnog patrijarhalnog shvaćanja društva, kakvo je bilo i ovo, u kojem su dominirali muškarci, dok su im žene bile podređene i najčešće nisu imale pravo glasa u javnom životu. Ljudi tada, primjerice, nisu imali posao u gradu što je bilo tipično za kasnije nastalo industrijsko društvo, pa su sve morali izgraditi sami i uz pomoć zajednice. Iz tog su razloga najčešće bili siromašni, te su djeca odrastala u oskudnijim uvjetima nego što je to slučaj danas.

Djeca su jela napobaške, **po dvoje-troje iz iste zdjelice**, ovisno o uzrastu a ne o tome od kojih su roditelja, sjedeći na kovčežiću, klupčici i sl.

Jurić, Ante, Kijevo, str. 182-190 (Polonijo 2010:183)

U ovom primjeru, osim što vidimo da su djeca dijelila hranu iz iste zdjelice, vidimo da nije bilo bitno u kojoj su hijerarhijskoj poziciji njihovi roditelji u zadruzi, već se ponovno naglašava duh zajedništva koji je među njima vladao, koji je u sljedećem primjeru vidljiv prema načinu i mjestu na kojem su djeca i mladi spavali.

(...) širokim krevetom u uglu pokraj kojega su stajale zivke (u Polju kolijevke) za djecu do godinu dana, a djeca preko godine spavala su u podnožju¹⁹ roditeljskog kreveta. **Veća djeca spavala su zimi na škrinjamaTM, u zapećcima i u posebnim dječjim krevetima, a ljeti na sijenu i slami u pojatama. Dičaci** (u Polju momci) koji su podjedno bili i čobani, većinom su spavali na drvenim krevetima ispod greda u stajama za blago, a djevojke u kući na škrinjama. U samačkoj obitelji i bračni drugovi i djeca imaju svoje sobe i krevete u dosta prostranim zidanim kućama. Jedino momci vole spavati na sjeniku³¹ (ljeti) ili u staji³² (zimi).

Grčević, Kompolje, str. 299-307 (Polonijo 2010:179)

Iz prethodnog i sljedećeg primjera može se vidjeti da su obitelji imale mnogo djece.

Pri nas se rodi puno dece. Ima žen koje so imale i **po dvanajstero dece a nekoja je imala i šestnajstero, samo neso zaostala živa**. Najviše ima žen, koje so imale od četvoro do osmoro dece.

Jalžabetić, Tomo, SZ 54; sjeverozapadna; Podravina; Đurđevac str. 152 «II.2. (Polonijo 2010:170)

Za svaku je kulturu karakteristično da žele imati djecu za koju će se brinuti i koju će voljeti, što i jest cilj braka. Smatrali su da, iako su siromašni, moraju imati puno djece kako bi produžili svoj rod. (usp. Polonijo 2010:259)

Naši Zagorci su nekad doslovce shvatili, da je ženidbeni stalež u prvom redu za to, **da ne izumre ljudski rod**, pa im je u većini još i danas nepoznat «Ein-und Zwei Kinder system», imadu mnogo djece, što je značajka siromašnih krajeva. Nekad je u Zagorju bila svaka «**hiža puna dece, kak zrela buča kušic**», a kruha malo, «**maščoba ša mejn**». Ali ne valja zdvajati: u koliko ne pomru, ostali se razidju po svijetu, za zaradom, jer se svaki boji, da se ne će moći doma prehraniti tako ih je još na koncu i premalo.(...)

Žalić-Vukina, Amalija, NZ 77; Hrvatsko zagorje.

(...)Bračni parovi obično žele više djece i podižu ih na noge, **a kako ranije nije bilo instituta penzije, djeca su dužna uzdržavati ostarjele i onemoćale roditelje.**

Jurić, Ante, Kijevo, str. 182-190 (Polonijo 2010:182)

Dakle, imali su puno djece, no dosta je njih umiralo u ranoj dobi jer im nije pružena odgovarajuća skrb. Za ovo su društvo djeca bila uvjet preživljavanja, odnosno roditelji su bili svjesni da će im biti teško othraniti svu tu djecu, ali su očekivali da će djeca zauzvrat jednog dana, kada ostare, brinuti o njima. No, u građi se nalaze podaci o pojedincima koji su bili svjesni da i sami jedva preživljavaju i da neće svojoj djeci moći osigurati pristojan život, stoga su ih nisu željeli imati previše.

Jedni stariši si želiu dvoje, troje dece, a jega i takvih, da si želiu, da ne bi imeli dece i veliju: kaj bom iz decuo, bog da morem živeti sam. **Večpuot sam nemam kaj, a ne da bi dao deci;** očedu sakiden kruha a nemam – i opravu, nemredu mi goli hoditi.(...)

Wöfl, Pavao, SZ 64; okolica Varaždina; Vinica; str. 36 (Polonijo 2010:195)

Tako možemo vidjeti da već tada dolazi do svijesti roditelja da kontroliranim rađanjem mogu omogućiti djetetu bolju skrb, što je Ariès naveo kao jednu od značajki prelaska tradicionalnog društva u industrijsko, kada dijete kao pojedinac dobiva na značaju. Leček navodi da do ograničenja broja potomstva dolazi iza 1930., a ranije kod bogatijih seljačkih obitelji i u gradu (usp. 1997:216).

Pa bio i najveći siromah, on si ipak djecu želi: On veli- **Bog mi daj samo dicu. Makar se bom i kak teško ž njimi močil, ipak ih bom nekak prehranil, a onda pod stare dane mi bodo na pomoć.** (...) svaki želi više ženske djece, (... da se) posjed ne rascjepka, jer djevojke budu s novci isplaćeni,(...)

Walka-Stipetić, Ana, SZ 120; Prigorje: okolica Sv. Ivana Zeline: Bedenica, Bosna, Turkovščina, Beloslavec, Jertovec, str.100 (Polonijo 2010:184)

No, kao što vidimo iz gornjeg primjera, ipak prevladavaju oni koji žele imati puno djece. Iako je u prethodnom primjeru zapisano da su ženska djeca poželjnija, da očevi ne bi morali dijeliti posjed, ipak u građi nailazimo na više primjera koji potvrđuju da su muška djeca cjenjenija. No, generalno gledano, roditelji su s veseljem očekivali rođenje djeteta. Postoje zapisi da su prije rođenja djeteta postojali različiti načini na koje se pokušavalo utjecati na spol djeteta, te je jedan od njih naveden u sljedećem primjeru.

Svako rođenje u kući je povod velikog veselja i radosti, da se i ne govori, ako se obitelj poveća muškim članom. Prije rođenja postoje i nagađanja, da li će novorođenče biti dječak ili djevojčica. Na primjer: **ako se trudnoj majci u razgovoru neprimjetno baci iza leđa na glavu sol, te ona iza toga prođe rukom preko lica, novorođenče će biti sin, ako prođe rukom preko nogu, bit će djevojčica.**

Rukavina, Katica, NZ 13; sjeverozapadna: okolica Siska, Palanjek str. 3. (Polonijo

2010:187)

Roditelji su posebice željeli mušku djecu, jer su sinovi ostajali na očinstvu, a kćeri su se udavale i bile „tuda srića“ pa su zato obično bile manje željene.

Jurić Kijevo str. 186 (Polonijo 2010:188)

U prethodnim dvama primjerima prikazano je da su preferirali mušku djecu. Muškarci su im se posebno veselili jer su oni muški potomci koji će nastaviti njihovu „lozu“, te će s njima provesti više vremena učeći ih poslu, dok će za žensko dijete trebati izdvojiti miraz prije nego što ode iz kuće. Stoga su muška djeca odmah u početku bila u boljem položaju i na neki način privilegirana u odnosu na žensku, čime se ponovno ukazuje na dominaciju muškaraca u tom tradicionalnom patrijarhalnom društvu.

Muškića sanjat, muško dite... muško je boje vengo žensko dite imat u san. A zašto? A tako je to ostalo, i kad se rajalo, dovikivali bi čači u poje: - **Evoooooo! Žena ti je rodila diteeeee!** - Omar je zna da je ćer. Ne bi se ni odazva nego nastavi kopat, plivit ili šta je šuška po poju. A kad bi dojavili: - **Sinaaaaaaaaa ti rodilaaaaaa! Eeeej!** - Eto ti ga omar nazad, pa ajd prvo pogledaj ga, pa popizaj, pa: - Ne bud mu zla, kus ga je! - I sve tako. Pa u konobu dozovi, a to su dvor do dvora, pa: „Uzdravje za sina!“ Pa: „Uzdravje pišulina!“ To, ka, oće reć muškića.(...)

Ljubo Stipišić Delmata, (*Anima Delmatika*,2010, u tisku: Virovanja, str. 56-57)
(Polonijo 2010:185)

Mnogi žele djece, a mnogi ne. **Ako mu se rodi muško eto veselja, ako žensko, tuguje.** Žensko zato ne vole, jer puno treba dote (miraza).

Badovinac, Marko, SZ 17, Kamenci str. 28.a (Polonijo 2010:185)

U prethodnim dvama primjerima vidimo da su rođenja muške djece bila popraćena veseljem, dok se rođenju ženskog nije pridavala veća pozornost. Neki su čak tugovali jer su znali da će žensko dijete jednog dana trebati isplatiti. Sljedeći primjer potvrđuje da su ženska djeca

bila neželjena, dok se u građi nalaze primjeri koji navode da su ponegdje smatrana sramotom (usp. Polonijo 2010:172).

Rijetko je da dabi si tko djece željijo. Ito više muško negoli žensko, jer žensko treba od malena više i ljepše odječe, pak opet danas se svaki ženi najviše radi novca, pa koja neima moraju roditelji posuditi.(...)

Tomaš, Nikola, SZ 90; pismo K.SZ95/1-4 str. 54 (Polonijo 2010:187)

Dakle, iz ovih do sada predstavljenih primjera možemo zaključiti da se tradicionalna patrijarhalna kultura odlikuje izrazitom dominacijom muških pripadnika nad ženskim. Prvo smo vidjeli da su žene u potpunosti podređene muškarcima, te su izbačene iz javnog društvenog života. One moraju brinuti o kući i djeci i pomagati muškarcima. Od samog njihova početka, odnosno rođenja, ona su često neželjena djeca, odnosno ne pridaje im se velika pozornost ni slavlje. Kada su još djevojčice, pod vlašću su oca, a tijekom odrastanja bit će odgajane da budu pokorne i uslužne svojem mužu, koji će tada ustvari preuzeti vlast nad njima. Kada žena dolazi kao snaha u drugu zadrugu, u početku mora svima udovoljiti i dokazati se, ponajprije svekrvi i mužu, te tada, dok ne rodi nasljednika, ima najniži status u zadruzi i time najviše posla. Njezin je status proporcionalan rađanju djece, odnosno što više djece rodi, ima više posla i time se nalazi u lošijoj poziciji. No, položaj ponovno raste kada ona na kraju postane nekome svekrva.

Mati se najveć igra i briguje oko svoga djeteta. Ona ga redi, previja, kupa, onoga sitšće i dreple k sebi, i samo pazi da mu kaj god nenaškodi.

Milena Sajvert Pokupska, Hrnetić, Karlovačko Pokuplje, SZ.29.344.2. (Polonijo 2010:201)

Kao što vidimo iz primjera, za djecu su brinule žene. Osim toga, radile su po kući i znale su pomagati muškarcima u poslovima izvan nje. U tom slučaju ostavile bi djecu nekoj ženskoj osobi u kući, svekrvi ili starijoj djeci.

Kad je napolju, **ostavi ga kod kojega odraslog djeteta.**

Badovinac, Marko, SZ 17, Kamenci str. 28.a (Polonijo 2010:205)

U nekadašnjoj zadruzi kada je bila žena na poslu, **brinula joj se za dijete svekrva, jetrva ili druga koja žena iz zadruge.** Danas kada je žena u polju na poslu, napršće odnosi sa sobom u naručju, a povede sa sobom i manju djecu ako ih kod kuće nema nekome ostaviti.

Grčević, Kompolje, str. 299-307 (Polonijo 2010:179)

Roditelji, zbog cjelodnevnog rada na polju ili negdje izvan kuće, nisu imali vremena brinuti se o svojoj djeci pa iz današnje pozicije na njih možemo gledati kao na zanemarenu djecu, koja su bila prepuštena sama sebi.

(...) **Dica se u zadrugam dosta slabo paze.** Najurednija su u zadrugam Rukavinskim, a najblatnija u zadrugam Milkovića. Rukavine puno drže do čistoće dice, dok Milkovići na to skoro ništa ne paze. Ne samo kod ovog, već i kod drugi' stvari se pokazuju Rukavinske zadruge najurednijim od svi zadruga u obadva mesta.

Miškulin Mile, SZ 55; okolica Gospića; Smiljan i Trnovac; pismo K.SZ64b (Polonijo 2010:180)

No, na njihovu slobodu prilikom odrastanja ne moramo nužno gledati kao na nešto loše. Kada su djeca bila mala, u zajednici su imala status „nejačadi“, odnosno slabih i nezaštićenih bića. Tada nisu bila dovoljno jaka za obavljanje fizičkih poslova i najčešće nisu bila pod kontrolom odraslih pa su se imala priliku igrati. Kroz igru se razvijala njihova radoznalost, kreativnost i samostalnost, te su igrom razvijali svoje sposobnosti koje će im koristiti kasnije u životu.

Dok god dete za školo ne doraste, **do tega cajta mu nišći ne krati igrati se.**(...)

Jerman, Olga, SZ 73; okolica Varaždina; Petrijanec; str.53.1 (Polonijo 2010:211)

Velik dio građe odnosi se na dječju igru, no tome neće biti posvećeno više pažnje jer je glavna tema rada discipliniranje i kažnjavanje djece, koje će biti predstavljeno u sljedećem poglavlju. Budući da su živjeli u siromaštvu, djeca su od rane dobi trebala raditi. Leček smatra da se radom poticala poduzetnost i osjećaj samopoštovanja kod djece (usp. 1997:229)

(...) Djeca u zadruzi do 5. godine obično se ne zaposluju. Od 5. do 7. godine šalje ih planinka **čuvati tuke**. Kad pođu u školu, u slobodnom vremenu **pripaze i ljuljaju u zivkama** (u Polju kolijevkama) **malu djecu, čuvaju janjce** kad se odluče od ovaca, a kasnije **čuvaju ovce i krave**. Kad dijete iziđe iz osnovne škole i ako ne ide dalje u Otočac u nižu gimnaziju (dosta djece iz ovog kraja ide 6-8 kilometara pješke u gimnaziju u Otočcu) **ide s ocem na poljodjelski posao** i privikava se pomalo poslu ili **čuva blago**.

Grčević, Kompolje, str. 299-307 (Polonijo 2010:178)

U prethodnom i sljedećem primjeru vidimo da su dječji poslovi bili podijeljeni prema uzrastu. Kao mali, obavljali su lakše poslove poput brige oko mlađe braće i lakše poslove po kući i oko nje. Što su bili stariji, to su dobivali teže poslove, te je tada dolazilo do rodnog raslojavanja kada su muškarci dječake učili poslu izvan kuće, a žene djevojčice kućanskim poslovima. Time se kod djece odmalena razvijao duh solidarnosti i pozitivan stav prema radu.

Djeca dosti slobodno žive do šeste godine, no onda mora **tjerati tuke na pašu**, kasnije **svinje** itd. Sa 14 godina moraju već **radili i na polju** n.pr. kopati itd. Osobito dječarec budu strogo držani. Sa 12 godina mora već- na konjare – t.j. u noći ili u 3 sata u jutro ići **sa konjima na pašu**.

Djevojčice sa 7 godina **predu** već **na vretenu konoplje**, a sa 14 godina **na kolovratu**.
Walka-Stipetić, Ana, SZ 120; Prigorje: okolica Sv. Ivana Zeline: Bedenica, Bosna, Turkovščina, Beloslavec, Jertovec str. 103. (Polonijo 2010:208)

Od djece se tražilo apsolutno poštivanje roditelja i starijih (čak i obožavanje), koji su imali potpuni autoritet nad djecom. Dok su odrasli govorili, oni su morali šutjeti i ne uplitati im se u razgovor. Učili su ih da budu pokorni i uslužni i da u što kraćem roku ispune naredbe i zahtjeve. Djeca nisu imala pravo glasa, nije ih se smjelo primijetiti, osobito ako je neki gost došao u kuću. U tom su slučaju, prema Leček, nakon početnog interesa napuštala kuću i ako nije bilo hladno, potražili su zabavu izvan kuće (usp. 1997:244).

Dok su deca mala, vele ocu i materi «Vi» a potlam im vele «ti». Jega takvih, ki imaju oca radi, a mteri ne, dok su mali -, a potlam imaju raj mater. Deca veliju, da je mati više ž njimi otrpela kak otec:mati me hranila, a otec ne.(...)

Wölfl, Pavao, SZ 64; sjeverozapadna; okolica Varaždina; Vinica (Polonijo 2010:255)

Iz primjera vidimo da su djeca na neki način više voljela majku koja ih je odgajala i bila pažljiva i nježna prema njima, dok je otac često morao prikrivati svoju ljubav i nježnost jer se iskazivanje emocija tada smatralo slabošću.

Malo dite, pogotovo muško, držat na rukama muški nije smija, nije bilo uputno za dite, jerbo će cili trud sa čovika, recimo težaka, prič na dite. Pa govoru da bi dite cili trud ćutilo priko noći ili sutradan. Tako se i dite tribalo odmorit od posla šta je prišlo na nj. A opet govoru da su to muški izventali da se ne bi bavili s dicon nego se posli posla onako trudni odmorili od poja, a i od dice.(...)

Ljubo Stipišić Delmata, Anima Delmatika, 2010. u tisku: Virovanja. str. 32-33 (Polonijo 2010:201)

Djeca su se socijalizirala na taj način da su gledala i oponašala postupke koje su radili njihovi roditelji i starija braća i sestre, te su to pokušali sami izvesti. Ona su, promatranjem i imitiranjem onoga što odrasli uzori čine, učili o poslu, ali i tadašnjem sustavu vrijednosti. Neki su roditelji zbog neimaštine slali stariju djecu na šegrtovanje kod nepoznatih ljudi.

Sluga se plaća po godinama i to: od 10-14 g 15 fr. Od 20-30 50-70 fr. **Slugi je zao život**, osobito kod bogataša, kad mokat dodje, neda mu ni u kuću, nego ajde u štalu spavati. Prosjakah ima vrlo malo fala Bogu i to kada ostari, da nemože delati...

Badovinac, Marko, SZ 17, Kamenci str. 49 (Polonijo 2010:205)

Djeca od sirotinja daju se u službe i to najradije k seljaku, jer se tamo osjeća ko kod kuće, pa ovakovog znadu i oženiti. Isto tako biva i sa djevojčicama.

Walka-Stipetić, Ana, SZ 120; Prigorje: okolica Sv. Ivana Zeline: Bedenica, Bosna, Turkovščina, Beloslavec, Jertovec str. 104. (Polonijo 2010:208)

Dakle, iz ovih primjera vidimo da su roditelji djecu povjerali nepoznatim ljudima koji su sa njima mogli činiti što ih je volja, pa tako i disciplinirati ih. No, postoje primjeri u građi u kojima su neki pisali kako su nezadovoljni dječjim izrabljivanjem.

A i djeca sudjeluju u radu od najranije mladosti. **Nit se dovoljno naspavaju, nit su hranjena kako treba**, a ovce, svinje i blago ;uvaju na brdinama i u dolovima od zore do mraka; često vuku „smuke“ iz šume; u jesen čuvaju kukuruz od jazavaca, koji puti do ponoći. Zato je današnji naraštaj tjelesno i duševno slabiji i neotporniji. Dosta malo djece odlazi u zanat, a još manje u više škole.

Bernas-Belošević, Štefanija, SZ 248; sjeverozapadna; Žumberak; Mrzlo Polje; str.136 (Polonijo 2010:207)

Ditetom se bavi već mati nego otac. Dite di tri godine u opće nosi kotolo a poslije mu ušiju pantaluniće i jaketicu iz tankoga kupognoga platna (borgo.) Dici sada se daje više na volju nego jedan put, zato i spominju poslovice: Ki dici daje na volju, sebi tugu i nevolju. Dicu običavaju karati i ušibati i šakon upleskati, kad su poredna i neposlušna.(...)

Žiža, Stjepan, Rovinjsko Selo, SZ, Život u obitelji. (Polonijo 2010:202)

Kao što vidimo iz posljednjeg primjera, Radićevi etnografi na terenu najčešće su bili muškarci koji su se usmjeravali na proučavanje utjecaja majke na dijete, dok je uloga oca u odgoju bila zanemarena. Također, majkama su često zamjerali što popustljivim ponašanjem „kvare“ djecu. Majke su štitile djecu od očevih prijetnji i kažnjavanja. Općenito gledano, djeca u građi nemaju pravo glasa. Sve što je do sada bilo prikazano, odnosi se na odrasle koji čine sve kako bi dobili djecu i kako bi im djeca bila zdrava i uspješna. Dakle, ovdje se ne radi konkretno o djeci, već o odnosu koji svi ostali imaju prema njima. Do toga je došlo jer je tradicionalna etnologija bila znanost o starijim ljudima koji su dugo i mnogo pamtili. Njihov je cilj bio što vjernije rekonstruirati što starije razdoblje. U sljedećem primjeru možemo vidjeti da etnograf govori u ime djece, te govori u množini, čime su ukazuje na generičnost iskaza:

Ako bite pitali ko dite, da van pravi, nač se igrivaju dica, reklo bi van: «**Mi se igrujemo, igravamo**, na peščiće, galviće, tursko grozdovi, oškurušvi (...))». Ali bi van reklo orudji, s kin se igra: «Na beti, na špekulim, na žnogavice (...))». Ali bi van pravilo kako se igraju dica: «Na kofku, na bir, na kolunice (...))».

Žic 2001:268 (Polonijo 2010:130)

U građi se nalaze podaci o djeci koja odrastaju izvan obitelji i zadruga. Također, govori se o djeci bez roditelja, udovicama i udovcima, mentalno bolesnima itd. Tada su svi koji su živjeli izvan zadruga teže živjeli i na neki su način bili marginalizirani i ljudi su se loše prema njima odnosili.

S pastorčadi u opće se ne postupa onako blago, kako svojom dječon, pošto i poslovice govori: Da bi maćeha i od cukra bila, bila bi žuklja nego pelin.

Žiža, Stjepan, SZ str. 7 (Polonijo 2010:275)

O ovim temama više neće biti govora, te u sljedećem poglavlju prelazimo na odgoj djece i njihovo discipliniranje.

Discipliniranje djece

Vidjeli smo da su se djeca socijalizirala i učila prilikom promatranja roditelja, ostalih članova zadruge i kada su bila na šegrtovanju. No, sredinom 19. stoljeća počele su se otvarati škole po selima pa su djeca mogla tamo učiti i opismeniti se. Međutim, od početka je u narodu postojao otpor prema školstvu iz nekoliko razloga. Ljudi su tada bili siromašni pa su njihova djeca morala raditi. Neki nisu slali djecu u školu jer ona nisu imala prikladnu odjeću i obuću. To možemo potvrditi sljedećim primjerom.

Mnoge kazivačice kazuju da im roditelji nisu dali ići u školu zato jer im nije imao tko voditi blago na pašu. Kazivačice, rođene početkom ovoga stoljeća redovito su nepismene, jer je **veća mogućnost odlaska u školu pružana muškoj djeci.**

Antoš, Zvezdana Etnološka istraživanja 6, 1999-, Str. 223-254, Z. Antoš, Životni običaji (od rođenja do smrti) str. 229. (Polonijo 2010:240)

Iz ovog primjera vidimo da su i ovdje prednost imala muška djeca. Dječake su radije slali u školu jer se na neki način smatralo da u oni jači i da će se lakše snaći „u svijetu“. Postoje podaci da su neki cijenili školu jer su vidjeli da imaju koristi od nje.

Od kad je škola u Radatoviću ima 51 g. U početku su silom djecu u školu slali, a danas mole, da ih više zapišu. **Danas školu neizmjeno ljube i vole.** Mušku rajši šalju u školu zato, jer ako u tuđu zemlju idu da lakše protuču život i dočekaju smrt.

Badovinac, Marko, SZ 17, Kamenci str. 9. (Polonijo 2010:241)

Neka su se djeca bojala ići u školu jer su ih učitelji tukli. Tada uopće nije bilo upitno mogu li učitelji disciplinirati djecu bilo kojom metodom jer su im roditelji vjerovali i u potpunosti im povjeravali svoju djecu.

Još bi se dicitu za kaznu mećivalo klečati na sol, na kukuruz po uru vrimena i više. **A šibe se davalo i po rukama, po dlanovima, zvale su se „slane srdele“**, a bilo je učitelja šta bi ji po pruženim rukama dali i tridese' „slani' srdela“, a i više. Onda bi dica puvala u dlanove od žiganja. A tuklo se i po klancima šaka. **To je puno, puno grub način dovođenja mladih na prave pute, a je li radi toga dođu - ko će znat?**⁷²⁷

Ljubo Stipišić Delmata: „Anima Delmatika“, Virovanja str. 287 (Polonijo 2010:257)

Kako danas, tako i prvje nisu judi rado davali svoju dicitu u školu, a i dica sama rajše su se sranala po kukuruzu, **nego li su šla u školu, jer su se bojali batin**. Mušku su dicitu još nikako i slali u školu; jer ki znaj čitat i pisat, taj postani veliki gospođin. **Danas ne šalu rado dicitu u školu, jer su siromašni, a treba dicitije za odbijati blago. Za ženske i ni škola**, jer krađu samo Bogu dane, niš jim ne asni, a ružno ji je i vidit, kad ideđu u školu. Muškemu još i asni škola, jer projde u svit i u soldačiju, pak more i žandar ili financ postat. Svakojako tiradu pametniji }udi svoju dicitu u školu, i to samo mušku, a niki i žensku, najmer kadi ni muški.

Ardalić, Vladimir, SZ 34; Dalmacija; sjeverna: Bukovica ZNŽO XI str. 188-190 Str. 215-217 (Polonijo 2010:241)

Iz primjera vidimo da su neki smatrali da će dječaci biti uspješniji u školi od djevojčica, te će nakon stečenog obrazovanja moći dalje učiti zanat, ići u vojsku, za policajca ili bankara. Opće je poznato da je crkva u povijesti imala velik utjecaj na širenje školstva, no u građi ne postoji konkretna poveznica između te dvije institucije. Povezuje ih jedino činjenica da su učitelji i svećenici bili među pismenijim ljudima na selu, stoga su najčešće oni bili zapisivači građe. U građi nalazimo primjere koji prikazuju kako su stariji ljudi išli češće u crkvu jer su se bojali smrti.

Starost ide više po crkvama od mladosti, misli na smrt, starice više žive nego starci.

Bjelovučić, dr. Nikola Zvonimir, SZ 242; južna Dalmacija; poluotok Pelješac str. 73 (Polonijo 2010:242)

Kažnjavanje i discipliniranje djece u školi bilo je prihvaćeno u narodu jer su ih na taj način odgajali kod kuće. Roditelji danas u odgoju najčešće koriste metode kažnjavanja i nagrađivanja. No, ovo tradicijsko društvo kao pedagošku metodu gotovo je uvijek koristilo samo kažnjavanje. Smatrali su da bi bilo kojim oblikom nagrađivanja, bila to topla riječ ili pohvala, „pokvarili“ dijete. Bilo je općenito prihvaćeno mišljenje da bez kažnjavanja dijete neće postati dobar čovjek. Takvo mišljenje možemo potvrditi pomoću brojnih narodnih poslovice, koje su

utemeljene na predodžbama. U prvom dijelu rada bilo je rečeno da Shilling smatra da je ljudsko tijelo pri rođenju nepotpuno. Što znači da je dijete nije netko tko biva, nego netko tko nastaje. Kada se dijete rodi ono nije gotovo produkt, odnosno gotovo biće. Dijete se konstantno razvija i u procesu je nastajanja. Stoga je djetetu potreban odgoj koji će ga usmjeravati i osposobiti za život. Tijekom odrastanja ono se oblikuje kroz različite biološke i društvene procese.

Što se tiče konkretnih metoda odgoja i discipliniranja, tadašnji roditelji bili su uvjereni da će grdњama, prijetњama i fizičkim kažnjavanjem natjerati dijete da bude poslušno. Majke su zastrašivale djecu realnim i nadnaravnim bićima. Ako bi djeca bila zločesta, prijetile bi da će im doći otac, svećenik, Ciganin, vuk, vještica, barbaroga itd.

1. Znat će koja će mu biti ura!

Rečenica s kojom se nekomu nešto prijeti. Znat ćeš koja će ti ura biti!

(...) **6. Poigrat će konja.**

Govori se o čovjeku koga čeka da nešto ozbilna prođe. Prijetnja: Činit ću mu poigrat konja!

7. Jezik za zube! Neka stavi jezik za zube! Stavi jezik za zube.

Govori se nekomu u zapovjednom načinu.

9. Ja ću tebe mušjelom.

Prijetnja, osobito djeci.

10. Doće mace na tigance.

Znači da će se neko na nešto povratiti pa da će tad platiti.

11. Uvjet će ga ljuta zmija.

12. Bolje da ga je ljuta zmija uvjela nego da se je u ono uprtio.

13. Polašti poluge.

Prijetnja da će se nekomu nešto učiniti.

Polašt ću ja tebi poluge. Polojio mu je poluge itd.

14. Izaći će djelo na videlo.

15. Dobro bude ako tako bude!

Prijetnja nekomu da mu se nešto sprema.

Paulina Bogdan Bijelić SZ 245 (Polonijo 2010:252)

Ove prijetnje i zastrašivanja nisu imale doslovnu ulogu, nego su ponekad izrečene u šali ili od milja, te neke od njih spadaju u narodne fraze. Osim toga roditelji su ih često nazivali pogrđnim imenima, grdili ih, psovali i slično.

(...) vrlo malo tuku svoju djecu kada što skrive, **ali zato ih grozno proklinjaju**. N. pr-velika nevolja te od rane zore, pak da trde noći hitala. Bog daj, te daj, da ti se kaj si požrl on vruga hitilo itd.

Walka-Stipetić, Ana, SZ 120; sjeverozapadna; Prigorje: okolica Sv. Ivana Zeline: Bedenica, Bosna, Turkovščina, Beloslavec, Jertovec str. 103. (Polonijo 2010:254)

Inače se mala djeca od milja dozivaju "dušo, duša-ne sričo, srce moje malo, sunce moje" i si., a **kada su zločesta i "pogana" (nemirna) onda ih stariji šibaju prutom.** Često je u starinskim kućama, u kojima se živjelo u zajednici, bila "drinjova" šiba ili prutić zadijeven za gredu kuće da se vidi. jer je "**šiba iz raja izašla**". Djecu se grdi i svašta im se pritom rekne: "**Prase jedno neuredno**", "**Stoko jedna, osim krsta!**", "**Magarče jedan tvrdoglavi!**", "**Si-vonja jedan, šta se dereš ka' da te jalove!**" itd.

Jurić Kijevo str- 186 (Polonijo 2010:256)

Iz prethodnih dvaju primjera vidimo da kada roditelji prijetnjama i grđenjima ne bi postigli što su htjeli, koristili bi oštrije odgojne metode, poput tjelesnog kažnjavanja. U ovoj tradicijskoj kulturi najpopularnije sredstvo bila je batina ili šiba o kojima govore mnogobrojne narodne poslovice. Općenito gledano, roditelji su često tukli djecu, no intenzitet i učestalost ovisili su o spolu i uzrastu djeteta.

Šiba je iz raja izišla.

Rečenica po kojoj je naš narod uvjeren da se mora kad kad šiba s djecom upotrebiti. Dolazi od tud što se prestavlja Anđela, da je šibom u ruci potjerao iz raja prve grešnike.

Paulina Bogdan Bijelić SZ 245 (Polonijo 2010:253)

Velik dio građe odnosi se na kažnjavanje šibom, koje se opravdava sintagmom da je šiba izašla iz raja, odnosno, ako je došla iz raja, onda mora biti dobro i ispravno sredstvo discipliniranja. Sintagme vezane uz šibu i fizičko discipliniranje nalaze se u Bibliji, u čitanju Poslanice Hebrejima:

Braćo: Zar ste zaboravili opomenu koja vam je kao sinovima upravljena:

Sine moj, ne omalovažavaj steg Gospodnje i ne kloni kad te on ukori. Jer koga Gospodin ljubi, onoga i stegom odgaja, **šiba sina koga voli.**

Poradi vašega odgajanja trpite. Bog s vama postupa kao sa sinovima: **a ima li koji sin kojega otac stegom ne odgaja?** Isprva se doduše čini da nijedno odgajanje nije radost, nego žalost, ali onima koji su njime uvježbani poslije donosi mironosni plod pravednosti. Zato uspravite ruke klonule i koljena klecava, poravnite staze za noge svoje da se hromo ne iščaši, nego, štoviše, da ozdravi.

Riječ Gospodnja.

(Poslanica Hebrejima, 12,5-7.11-13)

Ljudi tada možda nisu znali za ove citate iz Biblije jer, kako je rečeno prije, nisu išli često u crkvu, ali moguće je da su poslovice vezane uz šibu od tamo preuzete kako bi se opravdali ovakvi postupci odgoja. Iz njih vidimo da se smatra da, ako djeca žele biti odgojena na pravilan način, trebaju trpjeti udarce kojima će se, kako svjedoče kazivači, u početku žalostiti, ali na kraju će biti sretna kada shvate da su zahvaljujući tome pravilno odgojena.

Dite se ne tuče po glavi, nego po debelome mesu, po gujici i to tankon šibicon po zanjen dilu tila. Govorilo se da se tuče gujica dok glava ne počme mislit zašto se tuče. Onda bi se pridodalo da je šiba iz raja izašla, da je tamo iznikla i tako je posvećena.

Ljubo Stipišić Delmata: „Anima Delmatika“, Virovanja str. 287 (Polonijo 2010:257)

Kada netko ide kamo na put, uzme leskovu šibu i prije nego krene načini tom šibom pred sobom i kaže: Čuvaj me Bog i sv. Arkangel Rafael ili Angel Čuvar. Kada kažnjavaju djecu, upotrebljavaju redovito **l e s k o v a č u**. **Stoga ona stoji uvijek za t r a m o m /kićenom gredom/ ili na ormaru da je uvijek pri ruci.** Nekoji roditelji **traže od svoje djece da poljube tu šibu** jer kažu da je ona uzrasla u Zemaljskom Raju/.Kot i dr./. Smatraju, da je njezina upotreba u svakom slučaju srećonosna. Stoga djeca bivaju zdravija, kad su njome bijena/Kot./.

Dolenčić, Andrija, NZ 120a – d, NZ 132; sjeverozapadna; Međimurje; str. 80 (Polonijo 2010:256)

Ova dva primjera samo su djelić građe koja se odnosi na šibu i prakse oko nje. Možemo vidjeti da su postojali detaljni opisi na koji način djecu treba udarati šibom, kojom vrstom šibe, te da su imali posebno mjesto u kući gdje su spremali šibu, kako su je djeca morala ljubiti itd. U sljedećem ćemo primjeru vidjeti da su neki roditelji sami kažnjavali svoje dijete, dok su neki to prepuštali i dozvoljavali drugima ako je to bilo potrebno.

Mlada krv vri!..Djeca su djeca. Na dan skrivi nebrojeno puta. **Pokaraju ga, a do potrebe i išibaju;** nije baš od potrebe, **da to učini gospodar ili gospodarica, otac ili majka djeteta – već i drugo koje družinče, kak je zgoda i potreba.** Nema zamjere sa roditelske strane, nađe se roditela, te ne daju, da im drugi djecu zbog neposluha kazne.(...)

Samo ubiti ili rañavati, opasno istući, ne smije. **Zakon je sada.** A inače krene sa svakim svojim djetetom, kuda hoće.

Prebeg, Milan, SZ 165; sjeverozapadna; Hrvatsko zagorje; Hum na Sutli; str. 43 (Polonijo 2010:255)

Iz posljednjeg primjera vidimo da kazivač navodi kako se više ne smije teže fizički kažnjavati djecu zbog zakona. Na temelju današnjeg zakona možemo vidjeti da su roditelji dužni štiti svoje dijete od tjelesnog kažnjavanja drugih osoba, da ih oni sami ne smiju tako kažnjavati i da dijete ima pravo na sigurnost i odgoj primjeren njegovim potrebama.

Obiteljski zakon

Članak 93. Stavak 3.

Roditelji su dužni štiti dijete od ponižavajućih postupaka i tjelesnog kažnjavanja drugih osoba.

Članka 94. Stavak 2.

Roditelji ne smiju tjelesno kažnjavati dijete, postupati ponižavajuće prema njemu niti primjenjivati psihičku prisilu te su ga dužni štiti od takvog postupanja drugih osoba.

Članak 94. Stavak 1.

Odgaj djeteta mora biti u skladu s njegovom dobi i zrelošću te s pravom djeteta na slobodu savjesti, vjerskog i drugog uvjerenja.

Članak 84. Stavak 2.

Dijete ima **pravo na sigurnost i odgoj** u obitelji primjeren svojim tjelesnim, psihološkim i drugim razvojnim potrebama.

(2015. Narodne novine, broj 103/105)

Općenito možemo zaključiti da su tada djecu kažnjavali češće nego danas. No iako su ih roditelji tukli, ne znači da ih nisu voljeli. Dapače, bili su uvjereni da će stegom, kontrolom i čestim fizičkim udaranjem od njih učiniti poštenije i jače ljude koji će se zbog toga lakše nositi s poteškoćama u životu. Na taj su način ti isti roditelji bili odgajani, a možda su u njihovo vrijeme kazne bile još jače. Ako usporedimo s današnjom situacijom, vidimo da su se kroz vrijeme ublažile fizičke kazne i općenito način discipliniranja djece. Danas živimo u drugačijim uvjetima, te općenito na svijet, pogotovo na ovo društvo, moramo gledati iz pozicije kulturnog relativizma. Dakle, ne možemo govoriti o tradicionalnom patrijarhalnom društvu na području današnje Hrvatske koja je krajem 19. stoljeća bila u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, kao društvu koje zbog čestih kažnjavanja djece nisu voljeli djecu, već moramo shvatiti da su smatrali da je to u to vrijeme bio najbolji i ispravan način odgoja. Čak se i danas pojedini roditelji teško odriču moći koja im pruža tradicionalni pogled na roditeljstvo. Pojedinci još uvijek ne razumiju svoju djecu i njihove potrebe. Često pribjegavaju fizičkom kažnjavanju da bi na najbrži način postigli da se dijete smiri ili od njega dobili pažnju. Dakle, promijenila se motivacija udaranja djece. Nekada su to činili da bi djeca očvrsnula, a danas tome najčešće pribjegavaju iz očaja ili na taj način iskaljuju frustracije nastale zbog nesnalaženja u ubrzanom suvremenom životu stalnih izmjena.

Današnja istraživanja i kliničke prakse pokazuju da tjelesno kažnjavanje nema pozitivne učinke na djecu. Štoviše, djeca koja su tjelesno kažnjavana češće od svojih vršnjaka razvijaju nisko samopoštovanje, tjeskobu i osjećaj bespomoćnosti; i sklonija su agresivnom ponašanju jer „ih takvo kažnjavanje uči da je agresija prihvatljiva i da veći i jači smiju tući manje i slabije“ Osim toga, oni u kasnijoj dobi češće imaju „poremećaje anksioznosti i zlouporabe alkohola te više eksternaliziranih problema u usporedbi s osobama koje tijekom djetinjstva uopće nisu bile tjelesno kažnjavane“ (Kušević 2009:123).

Na internetskoj stranici *Poliklinike za zaštitu djece i mladih grada Zagreba*¹⁹ možemo vidjeti koja su najnovija mišljenja koja su vezana uz odgojne metode i nasilje. Djeca imaju osnovne potrebe osjećati se sigurno, voljeno, poštovano itd., isto kao što imaju osnovne potrebe za vodom, zrakom, tjelesnom toplinom itd. Roditelji s ispunjavanjem tjelesnih potreba nemaju previše problema, no, kada dođemo do emocionalnih potreba, neki odrasli imaju određenu distancu i skepsu. Znamo da bez ispunjenja osnovnih tjelesnih potreba dijete ne bi preživjelo, no što se događa kada ne ispunimo emocionalne potrebe. Da bi dijete preživjelo u emocionalnom smislu, potrebne su mu brojne prilagodbe i obrambeni mehanizmi. Recimo, dijete koje doživljava posramljivanje, ignoriranje, jednako kao i dijete koje doživljava batine, razvit će obrasce ponašanja, mišljenja, emocija koje mu mogu kratkoročno možda pomoći, a dugoročno mogu biti djetetovi neprijatelji. Na temelju prikazane građe možemo zaključiti da djeca kopiraju obrasce ponašanja u obitelji, te to kasnije primjenjuju kod odgoja svoje djece. Na primjer, ako dijete svjedoči fizičkom nasilju u obitelji, uči da je agresivno ponašanje i nasilje strategija kojom se rješavaju problemi u obitelji. Ali nasilje ne može polučiti dobar odnos. Stoga se u novije vrijeme promovira odgoj bez nasilja, kao zdravstvo, kao znanost, kao struka i zakon. No, roditelji krivo shvaćaju savjete stručnjaka i miješaju odnos bez nasilja s odnosom bez granica. Smatraju da će djecu previše razmaziti ako ga fizički ne discipliniraju. Jednako kao što dijete ima pravo na ljubav i nježnost, ima pravo i na granice i strukturu. Posljedica neadekvatnog ponašanja ne mora biti udarac. Predlaže se da se uskrati neka povlastica, koje nisu potreba djeteta poput ljubavi roditelja, nego želje djeteta poput sladoleda ili mobitela. Neki roditelji smatraju da djecu ne treba nagraditi za nešto što se smatra pod „normalnim“ jer je to ionako njihova obveza, poput čišćenja sobe. No to ne treba biti velika nagrada, može biti pohvala, poljubac ili zagrljaj. Djeca mlađa od tri godine ne razumiju uzrok i posljedice, pa ne nauče „lekciju“ iz batina. Ono što nauče jedino je da su roditelji nesigurni, u jednom trenu topli, a u drugome strašni. Ima raznih ideja kako graditi odnos i odgajati dijete bez primjene nasilja, što je jako važno kod male djece.

Zašto je ljudima teško odustati od tjelesnog kažnjavanja djece? „Iako se o ovoj temi puno govori i piše, iako je tjelesno kažnjavanje zabranjeno zakonom već 20 godina u Hrvatskoj, istraživanja pokazuju da mnogi roditelji i dalje tuku svoju djecu, da nisu upoznati sa zakonskom

¹⁹ <https://www.poliklinika-djeca.hr/en/>

regulativom, da ju ne znaju ni mnogi stručnjaci, da značajan broj mladih planira tući svoju djecu u budućnosti i tako dalje.“ (Mia Roje Đapić 2019).

Moramo vidjeti zašto je ljudima teško odustati od tjelesnog kažnjavanja djece. Razlog tomu može biti doba u kojem živimo. Roditelji su danas preplavljeni obavezama, poslovima, stresorima i problemima više nego ikad. S druge su strane preplavljeni gomilom informacija i dobronamjernih savjeta drugih roditelja, stručnjaka, suradnika, a ponajviše interneta. Na internetu možemo saznati gomilu odgovora na bilo koju temu. Na društvenim mrežama možemo naći detalje, no tamo roditelji znaju biti jako okrutni jedni prema drugima pa se međusobno prozivati „lošim majkama“ ili „lošim očevima“ kao što se to dogodilo u slučaju Pinčić što je sljedeća tema ovog rada.

Studija slučaja: „Ja sam Doris i udarila sam svoje dijete po guzi“

Podatke o poimanju djeteta i djetinjstva u suvremenom hrvatskom kontekstu uz klasične istraživačke metode možemo dobiti i analizom društvenih mreža i komentara u medijskim objavama. U javnosti je problematiku tjelesnog kažnjavanja djeteta aktualizirala Doris Pinčić Rogoznica, hrvatska voditeljica i glumica, kolumnom pod nazivom *Ja sam Doris i danas sam udarila svoje dijete po guzi*²⁰. Autorica kolumne na njezinu je početku napisala kako očekuje negativne kritike njezina postupka koje su uistinu i uslijedile, te su nakon toga nikle objave poput: *Doris Pinčić ne zna da jako griješi „Batine dijete neće naučiti da ne ruši stvari, već samo da mu mama može nanijeti bol.“*²¹

Dio građana svoju potporu Doris izrazilo je kroz grupu podrške i brojne „lajkove“. Javnost je bila podijeljena oko pitanja je li udarac djeteta po guzi prihvatljiv postupak ili nije.

Prema nekim istraživanjima možemo vidjeti kakve stavove o takvom načinu discipliniranja djece imaju građani. Na primjer, prema istraživanju *Hrabrog telefona* provedenom 2017. godine u sklopu projekta *Od politike do stvarnosti – promjena stavova i praksi od tjelesnog kažnjavanja do mjera za zaštitu djece*²² 18 % ispitanika smatra da bi se zakonom trebalo zabraniti udaranje djece po stražnjici. 39 % ispitanika smatra da se tjelesno kažnjavanje nikad ne bi trebalo koristiti, a 34 % da se ono ne bi trebalo zabraniti roditeljima u odgoju djece. Svaki drugi ispitanik smatra da se tjelesno kažnjavanje generalno ne bi trebalo koristiti, no smatra ga opravdanim u nekim situacijama.

Ako se osvrnemo na građu nastalu na poticaj Radićeve upitnice, takvog prijepora nije bilo u hrvatskom društvu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, već je bilo općeprihvaćeno razmišljanje da je tjelesno kažnjavanje jedna i često jedina odgojna metoda. Valja uočiti da je u Radićevo vrijeme bilo prihvatljivo da učitelji tjelesno kažnjavaju tuđu djecu, dok je danas sporno smiju li kažnjavati svoju vlastitu.

²⁰ <https://miss7mama.24sata.hr/roditelji/kolumne-roditelja/ja-sam-doris-i-udarila-sam-svoje-dijete-po-guzi-3120>

²¹ <https://www.jutarnji.hr/vijesti/doris-pincic-ne-zna-da-jako-grijesi-batine-dijete-ence-nauciti-da-ne-rusi-stvari-vec-samo-da-mu-mama-moze-nanijeti-bol-288646>

²² <https://www.poliklinika-djeca.hr/aktualno/novosti/istrazivanje-hrabrog-telefona-34-ispitanih-smatra-da-tjelesno-kaznjavanje-roditeljima-ne-bi-trebalo-zabraniti/>

Dakle, iako je prema članku *Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji*²³ tjelesno kažnjavanje definirano kao nasilje u obitelji, ta norma nije internalizirana u svijesti građana na što ukazuje podatak prema kojem 41 % ispitanika (istraživanje *Hrabrog telefona*) nije sigurno je li tjelesno kažnjavanje zakonom zabranjeno ili nije.

Iz tog razloga u novije su vrijeme pokrenuti kampanja *Mogu drugačije*²⁴ i linija *Hrabrog telefona* za roditelje, putem kojih stručnjaci daju podršku i upute roditeljima kako da odgoje dijete bez uporabe tjelesnog kažnjavanja. Tako odgoj prestaje biti intuitivna djelatnost naučena po modelu svojih predaka kroz vlastito iskustvo odrastanja, te se korigira znanstvenim spoznajama koje do građana dopiru putem medija.

Stručnjaci nude i promiču alternativu tjelesnom kažnjavanju govoreći primjerice o odgoju s granicama, no kao jednu od alternativa tjelesnom kažnjavanju Kušević je prema projektu Vijeća Europe iz 2008. predstavila koncept tzv. pozitivnog roditeljstva koje promiče razvoj pozitivnog odnosa između roditelja i djeteta te optimiziranje djetetova razvojnog potencijala. Ono se zasniva na uvažavanju prava djeteta i njegova ljudskog dostojanstva, ali u isto vrijeme određuje jasne granice djetetovu ponašanju. Vijeće Europe izdalo je plan za *Ukidanje tjelesnog kažnjavanja djece*²⁵ u kojem ironično ističe kako se udaranje odraslih smatra nasiljem, dok je udaranje djece „za njihovo dobro“. Potonje zauzima stajalište da bilo kakvo tjelesno kažnjavanje predstavlja nasilje nad djecom, te da je ono uvijek ponižavajuće za dijete. Roditelji često smišljaju eufemizme zbog kojih se bolje osjećaju kada tuku djecu, poput: „dati za uho“, „naučiti pameti“, „dobiti svoje“ ili, baš kao što je rekla Pinčić, „dati po guzi“.

Ako se pozovemo na već spomenut Thomasov teorem možemo zaključiti da se hrvatsko društvo u pogledu poimanja djetinjstva nalazi u procesu tranzicije od shvaćanja tjelesnog kažnjavanja kao odgojne metode prema shvaćanju tjelesnog kažnjavanja kao obiteljskog nasilja. Tako je i ova rasprava oko Pinčićina postupka sama po sebi svjedok društvenih promjena, povijesne prirode emocija, promjene odnosa prema djetetu i svih tema navedenih u ovom radu.

Vidjeli smo da zakonske zabrane nisu dovele do očekivanih promjena u shvaćanju odgoja, ni do primjene preporučenih odgojnih postupaka, stoga se neki slažu da je potrebno

²³ <https://www.zakon.hr/z/81/Zakon-o-za%C5%A1titi-od-nasilja-u-obitelji>

²⁴ <https://udruga.hrabortelefon.hr/novosti/kampanja-mogu-drugacije-sto-umjesto-tjelesnog-kaznjavanja/>

²⁵ <https://rm.coe.int/168046d0a9>

ulagati u obrazovanje roditelja tako da ih se informira i osnaži kako bi se postiglo odgovorno i pozitivno roditeljstvo bez tjelesnog kažnjavanja i/ili zlostavljanja djece.

Zaključak

Cilj ovog rada bio je prikazati koncept djeteta i djetinjstva, koji su, kao što smo vidjeli, promjenjivi kroz vrijeme i odraz su društva i kulture u kojoj se nalaze. U prvom dijelu rada ukratko su bile predstavljene povijesti djetinjstva, emocija, individuuma, obitelji i odgoja, zahvaljujući kojima možemo govoriti o ovim konceptima u suvremenom kontekstu. Na temelju prikupljenih podataka iz američkih, europskih i domaćih izvora može se doći do nekih generalnih zaključaka.

- U tradicionalnom su društvu djeca bila bespomoćna i nezaštićena, prema nekim izvorima često prepuštena samima sebi, te je to razdoblje povijesti bilo obilježeno visokom smrtnošću novorođenčadi. Prelaskom u industrijsko društvo došlo je do većih promjena u društvu, širenja škola i šegrtovanja koje su rezultirale većim roditeljskim interesom za djecu.
- Koje god da povijesno razdoblje promatramo, djeca su uvijek opisana kao slaba, bespomoćna, ranjiva, nezaštićena i sl., te današnji stručnjaci kažu da su svi ti epiteti postali glavno obilježje dječjeg identiteta.
- O bilo kojoj kulturi i društvu da govorimo, ono je voljelo, brinulo i odgajalo djecu na prikladan i svojstven način za to razdoblje. Primjerice, djeca su krajem 19. i početkom 20. stoljeća često morala raditi i neki kažu da su bila prepuštena samima sebi, no, kada su imali vremena, mogla su se slobodno igrati, dok su danas najčešće zatvorena i kontrolirana u domovima i raznim institucijama u kojima im se organizira i planira slobodno vrijeme, čime se uništava njihova mašta i kreativnost i uskraćuje sloboda.
- Što se tiče discipliniranja djece, ono je oduvijek postojalo, samo su se intenzitet i metode mijenjali. Primjerice, prikazano je da su djecu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće udarali šibom, što bismo danas nazvali zlostavljanjem djece; dok su ona danas zaštićena zakonima i pravima koja ne samo da brane bilo koji oblik fizičkog i psihičkog kažnjavanja nego se govori o uskrati dodira djeci.

U posljednjem dijelu rada, kod javnog istupa voditeljice Pinčić vidimo paradoks današnjeg djetinjstva. Djecu toliko štite roditelji i država da se više ne zna na koji ih način odgajati, kako im pristupiti, a pogotovo koje su metode prikladne kako bi ih se discipliniralo.

Vidjeli smo da se o tome puno piše i govori u različitim medijima i razdobljima. Savjeti su različiti; neki govore da ih treba kazniti oduzimanjem stvari, privilegija ili dodatnim poslovnima, neki odobravaju slabije fizičko kažnjavanje primjerice udarcem „po guzi“, dok su drugi pak u potpunosti protiv bilo kakve vrste kažnjavanja te predlažu pozitivno roditeljstvo. Poanta je svega da svako društvo i razdoblje ima prihvaćene, neprihvaćene i prijeporne metode odgoja i discipliniranja, koji su svjedoci društvenih i povijesnih promjena, svih ovdje prikazanih i obrađenih povijesti (emocija, individuuma, djetinjstva, odgoja...) te, iako smo stoljećima udaljeni od discipliniranja djece putem bičevanja, ne mora značiti da smo danas pronašli najbolji mogući način za odgoj i disciplinu djece.

Popis literature

ARIÈS, Filip. 1989. *Vekovi detinjstva*. Beograd: Štamparija PTT

HAMERŠAK, Marijana. 2004. „Desetljeća Arièsove povijesti djetinjstva“. U *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 36(3):1061-1078. <https://hrcak.srce.hr/8400> (pristup 24.8.2020.).

POSTMAN, Neil. 1994. *The Disappearance of Childhood*. New York: Vintage books, Random House

STONE, Lawrence. 1983. *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*. New York, Cambridge: Harper Perennial; Abridged edition

PROUT, Alan. 2005. *The Future of Childhood*. USA – Canada: RoutledgeFalme

PROUT, Alan i Allison JAMES. 1990/1997. „A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems“. U *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. Basingstoke: Falmer Press

PLAMPER, Jan. 2015. *The History of Emotions*. UK: Oxford University Press

FREVERT, Ute. 2016. „The History of Emotions“. U *Handbook of Emotion*, ur L.F.Barrett, M.Lewis i J.M. Haviland-Jones. New York: Guilford Press, 49-65.

FREVERT, Ute. 2014. „Defining Emotions: Concepts and Debates over Three Centuries“. U *Emotional Lexicons*, ur. Ute Frevert i ostali. UK: Oxford University Press, 1-32.

DÜLMEN, Richard van. 2005. *Otkriće individuuma : 1500.-1800*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga

STEARNS, P. N. 2006. *The Childhood in World History*. UK: Routledge

International Obesity Task Force 2020. *IOTF Obesity in Europe Section Appendix 1*. <https://www.worldobesity.org/> (pristup 11.12.2020.)

CHRISTENSEN, Pia. 2000. „Childhood and the Construction of the Vulnerable Body“, U *The Body, Childhood and Society.*, ur. Alan Prout. London: Macmillan.

MILBURN, Kathryn. B. 2000. „Children, Parents and the Construction of the 'Healthy Body' in Middle Class Families“, U *The Body, Childhood and Society.*, ur. Alan Prout. London: Macmillan.

SIMPSON, Brenda. 2000. „The Body as a Site of Contestation in School“, U *The Body, Childhood and Society.*, ur. Alan Prout. London: Macmillan.

JAMES, Allison. 2000. „Embodied-(s): Understanding the Self and the Body in Childhood“, U *The Body, Childhood and Society.*, ur. Alan Prout. London: Macmillan.

FOUCAULT, Michel. 1994. *Nadzor i kazna : rađanje zatvora.* Zagreb, Fakultet političkih znanosti

PAPO, Demian. 2012. *Foucaultova teorija kazne uz djelo „Nadzor i kazna“.* Osijek, Filozofski fakultet

PRIMORAC, Jakša. 2010. „Arhivska građa odsjeka za etnologiju HAZU“. U *Zbornik za narodni život i običaje, Knjiga 55*, Zagreb: HAZU, 9-38

ČAPO-ŽMEGAČ, Jasna. 1997. Antun Radić i suvremena etnološka istraživanja. U *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, vol 34(2): 9-37. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=65907 (pristup 12.12.2020.)

ČAPO-ŽMEGAČ, Jasna. 1995. Two Scientific Paradigms in Croatian Ethnology: Antun Radić and Milovan Gavazzi. U *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, vol 32(1): 25-37. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=75039 (pristup 20.12.2020.)

KUVAČIĆ, I. 1993. *O dometima jedne istraživačke strategije.* Zagreb, Revija za sociologiju, vol 24(3/4):13

HAMERŠAK, Marijana. 2009. „Usmenost za djecu u hrvatskoj etnologiji i folkloristici“. U *Studia ethnologica Croatica*, vol. 21(1):233-254. <https://hrcak.srce.hr/45121> (pristup 7.12.2020.)

MARKOVIĆ, Jelena. 2009. „Dječja usmenost i usmenost o djetinjstvu u hrvatskoj etnologiji i folkloristici“. U *Studia ethnologica Croatica*, vol. 21(1): 255-284. <https://hrcak.srce.hr/45122> (pristup 7.12.2020.)

LEČEK, Suzana. 1997. „Nismo meli vremena za igrati se... - Djetinjstvo na selu (1918-1941)“. U *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 30(1): 209-244. <https://hrcak.srce.hr/40049> (pristup 7.12.2020.)

STRUNA, Hrvatsko strukovno nazivlje. 2011. *Panopticism*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje <http://struna.ihjj.hr/naziv/panopticism/21100/> (pristup 7.12.2020.)

Hrvatska enciklopedija. *William Fielding Ogburn*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44826> (pristup 7.12.2020.)

ANTIĆ, Ljubomir. 2001. „Hrvatska politika u 20. stoljeću“. *Hrvatska revija 1*. <https://www.matica.hr/hr/322/hrvatska-politika-u-20-stoljecu-20893/> (pristup 10.12.2020.)

POLONIJO, Ivana. 2010. *Djeca u obitelji*. Sveučilište u Zagrebu: Filozofski fakultet

Obiteljski zakon. 2015. Narodne novine, broj 103/105. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_09_103_1992.html (pristup 11.12.2020.)

KUŠEVIĆ, Barbara. 2009. „Tjelesno kažnjavanje kao odraz roditeljskog shvaćanja djeteta“. U *Dijete i društvo: časopis za promicanje prava djeteta*, vol.11(1): 121-134. Zagreb, Filozofski fakultet

Ja sam Doris i udarila sam svoje dijete po guzi <https://miss7mama.24sata.hr/roditelji/kolumne-roditelja/ja-sam-doris-i-udarila-sam-svoje-dijete-po-guzi-3120> (pristup 12.12.2020.)

Doris Pinčić ne zna da jako griješi „Batine dijete neće naučiti da ne ruši stvari, već samo da mu mama može nanijeti bol.“ <https://www.jutarnji.hr/vijesti/doris-pincic-ne-zna-da-jako-grijesi-batine-dijete-nece-nauciti-da-ne-rusi-stvari-vec-samo-da-mu-mama-moze-nanijeti-bol-288646> (pristup 20.12.2020.)

ROJE ĐAPIĆ, Mia. 2019. *Batine kao odgojna metoda i nasilje: Gdje je granica?* Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba. <https://www.poliklinika-djeca.hr/aktualno/teme/batine-kao-odgojna-metoda-i-nasilje-gdje-je-granica/> (pristup 12.12.2020.)

Ukidanje tjelesnog kažnjavanja djece. Pitanja i odgovori. 2008. Zagreb. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti. <https://rm.coe.int/168046d0a9> (pristup 12.12.2020.)

Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba <https://www.poliklinika-djeca.hr/en/> (pristup 20.12.2020.)

Od politike do stvarnosti – promjena stavova i praksi od tjelesnog kažnjavanja do mjera za zaštitu djece <https://www.poliklinika-djeca.hr/aktualno/novosti/istrazivanje-hrabrog-telefona-34-ispitanih-smatra-da-tjelesno-kaznjavanje-roditeljima-ne-bi-trebalo-zabraniti/> (pristup 20.12.2020.)

Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji. 2020. Narodne novine, broj 70/17, 126/19 <https://www.zakon.hr/z/81/Zakon-o-za%C5%A1titi-od-nasilja-u-obiljji> (pristup 20.12.2020.)

Kampanja „Mogu drugačije: što umjesto tjelesnog kažnjavanja“ <https://udruga.hrbritefon.hr/novosti/kampanja-mogu-drugacije-sto-umjesto-tjelesnog-kaznjavanja/> (pristup 20.12.2020.)

PREDODŽBE O DJETETU I DJETINJSTVU KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA U
HRVATSKOJ ETNOGRAFSKOJ GRAĐI NA PRIMJERU DISCIPLINIRANJA I
KAŽNJAVANJA DJECE

Sažetak

U radu je iz više aspekata analiziran koncept djeteta i djetinjstva. Na temelju prikaza povijesti djetinjstva, emocija, individuuma, odgoja, discipliniranja i drugo, u američkom, europskom i hrvatskom kontekstu vidjeli smo da su sve te povijesti promjenjive kroz vrijeme i međuovisne. Na primjeru etnografske građe, koju je Antun Radić objavio u *Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, prikazano je kako je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u toj tradicijskoj patrijarhalnoj kulturi bilo uobičajeno djecu disciplinirati kažnjavanjem (najčešće šibom), te se nisu smjele iskazivati emocije koje su se smatrale slabošću; pogotovo kod muškaraca. Na primjeru javnog istupa voditeljice Pinčić vidjeli smo prijepore oko discipliniranja i uopće odgoja djece u suvremenosti. Današnje su granice između kažnjavanja i discipliniranja nejasne. Djeca su zaštićena raznim zakonima s kojima velik dio ljudi nije upoznat, te roditelji često ne znaju na koji način smiju i trebaju postupati s djecom.

Ključne riječi: djeca, povijest djetinjstva i emocija, discipliniranje, kažnjavanje i zastrašivanje djece

PERCEPTIONS OF THE CHILD AND THE CHILDHOOD IN THE LATE 19TH AND
EARLY 20TH CENTURY IN CROATIAN ETHNOGRAPHIC MATERIAL IN THE
EXAMPLE OF DISCIPLINING AND PUNISHING CHILDREN

Summary

The paper analyzes the concept of child and childhood from several aspects. Based on the presentation of childhood history, emotions, individualism, upbringing, discipline and more in the American, European and Croatian contexts we have seen that all these histories are changeable over time and interdependent. In the example of the ethnographic material, that Antun Radić published in *The Basis for Collection and Study of Material on Folk life*, it is shown that at the turn of the 19th and 20th centuries in this traditional patriarchal culture it was common

for children to be disciplined by punishment (usually with a whip), it was also not allowed to show emotions because showing emotions was considered a weakness; especially in men. In the example publicly made by the TV host Doris Pinčić, we saw controversies being raised about disciplining and raising children in modern times. Today, the boundaries between punishment and discipline are blurred. Children are protected by various laws that many people are not familiar with, so parents often do not know how they can and should treat their children.

Key words: children, childhood history and emotions, disciplining, punishing and intimidation of children